

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**Analýza běžně mluveného jazyka jedné
rodiny ve třech generacích**

(The Analysis of common spoken language of one
family in three generations)

Bakalářská diplomová práce

Žaneta Menšíková

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích
prostředcích

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím literatury a ostatních zdrojů uvedených v bibliografii.

V Olomouci dne 23. 6. 2016

.....

Žaneta Menšíková

Poděkování

Děkuji vedoucímu své bakalářské diplomové práce doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D., za vstřícný přístup, cenné rady a odborné vedení této bakalářské práce. Také děkuji všem svým mluvčím za ochotu a spolupráci.

Obsah

Úvod.....	6
I Teoretický výklad pojmů	8
1 Český národní jazyk a jeho útvary	8
1.1 Spisovné útvary	8
1.2 Nespisovné útvary	9
1.2.1 Obecná čeština	9
1.2.2 Nářečí a jejich vývoj	9
1.2.3 Rozvržení českých nářečních skupin	11
1.3 Běžně mluvený jazyk	11
1.3.1 Běžně mluvený jazyk na Moravě	12
2 Dialektologie	14
2.1 Vývoj české dialektologie	15
3 Základní informace o místě pořízení nahrávek	18
3.1 Lipník nad Bečvou a původ jeho názvu	18
3.2 Stručná historie města	19
4 Jazyková charakteristika nářeční oblasti	22
4.1 Konkrétní charakteristika nářečí v Lipníku nad Bečvou	22
5 Praktická metodologie	24
5.1 Postup analýzy	24
6 Charakteristika respondentů	25
6.1 Nejstarší generace	25
6.2 Střední generace	25
6.3 Nejmladší generace	26
7 Analýza jazykového materiálu	27
7.1 Rovina hláskoslovná	27
7.1.1 Nejstarší generace	27
7.1.2 Střední generace	31
7.1.3 Nejmladší generace	33
7.2 Rovina tvaroslovná	36
7.2.1 Nejstarší generace	36
7.2.2 Střední generace	36
7.2.3 Nejmladší generace	41
7.3 Rovina lexikální	43

7.3.1	Nejstarší generace	43
7.3.2	Střední generace	49
7.3.3	Nejmladší generace	50
Závěr.....		53
Anotace.....		56
Použité zdroje		58
Odborná literatura		58
Internetové zdroje.....		60

Úvod

K vypracování této bakalářské diplomové práce mě vedly osobní důvody, a to především místo běžná řeč mé rodiny. Pocházím z moravského města Hodonín, od svých tří let je však mým trvalým bydlištěm Lipník nad Bečvou, který spadá do středomoravské nářeční skupiny. V mé rodině se však vyskytují i členové, kteří dlouhodobě přišli do styku i s jinými nářečními skupinami, případně konkrétními nářečímí. Já, jakožto člen rodiny, tak vnímám určité odlišnosti v běžné řeči mezi těmito členy. Rozhodla jsem se tedy prozkoumat prvky řeči jednotlivých členů různých věkových kategorií a pokusit se určit, které prvky se v promluvách jednotlivých členů vyskytují, které dominují, které se odlišují a které se naopak shodují. Cílem bakalářské práce s názvem Analýza běžně mluveného jazyka jedné rodiny ve třech generacích je tedy popsat promluvy jednotlivých mluvčích různých generačních skupin v rámci jedné rodiny (nejmladší generaci mého bratra, střední generaci mé matky a nejstarší generaci mé babičky).

Podnětem k vypracování této práce se rovněž stala babička, která pochází z Dolních Bojanovic u Hodonína spadajících do východomoravské nářeční skupiny (podskupiny slovácké), avšak v minulosti působila i v Novém Městě na Moravě a nyní je již několik let jejím trvalým bydlištěm Lipník nad Bečvou. Dalším důvodem k vypracování tohoto tématu se staly matčiny zkušenosti s jinými nářečními skupinami. Od útlého dětství do 15 let se maminka pohybovala v okolí Dolních Bojanovic, které následně vystřídalo Brno, jež v rámci školy a posléze práce navštěvovala do 22 let. Ve 22 letech se chopila pracovní příležitosti v Praze, a to do svých 26 let. Prováděný výzkum byl realizován formou rozhovorů v podobném tematickém zaměření, tedy ve vzpomínkách na školu, na pracovní zkušenosti, popřípadě na soukromý život.

Cílem této práce bude popsat získané nahrávky a zjistit, jaké případné nářeční prvky se v těchto promluvách vyskytují, zda se v promluvách objevují prvky jiných nářečních skupin, k jakým změnám či zajímavostem odlišujícím se od spisovného jazyka došlo, ale také, do jaké míry se mluvčí těchto promluv navzájem ovlivňují.

V první polovině práce se budeme věnovat teoretickému popisu a rozčlenění národního jazyka, popisu běžně mluveného jazyka obecně i konkrétně na Moravě, historii dialektologie, vzniku nářečí a rozčlenění na nářeční skupiny. Rovněž

nemůžeme opomenout zmínit základní informace o městě Lipník nad Bečvou, kde byly nahrávky pořízeny, a také případná fakta o jazykové situaci na tomto místě.

Druhá polovina práce bude obsahovat samotnou analýzu, pro niž byl zvolen klíčový pilíř v podobě zvukových záznamů vytvořených během konverzace s již zmíněnými rodinnými příslušníky. Jelikož jsou mi respondenti důvěrně známí, s formou rozhovorů nenastaly téměř žádné problémy. Zaznamenané rozhovory, které byly pořízeny vědomě se souhlasem všech mluvčích, byly poté přepsány dle pravidel fonetické transkripce. Následně se zaměříme na jednotlivé zápisy nahrávek, u nichž byly provedeny rozборы hláskoslovný, tvaroslovný a lexikální.

I Teoretický výklad pojmů

1 Český národní jazyk a jeho útvary

Národní jazyk je jeden ze znaků národa a zároveň prostředek k odlišení od národů jiných. Je nutno podotknout, že národní jazyk vznikl přirozeným vývojem započatým na přelomu 10. a 11. století. Tento jazyk se skládá z jednotlivých jazykových útvarů (nebo také variet), které jsou si blízké a vzájemně na sebe působí. Český národní jazyk je z hlediska strukturního tvořen spisovnými a nespisovnými útvary češtiny, které vycházejí z územního základu mluvy.¹

Pro tuto práci je nezbytné vymezit pojem národní jazyk a jeho vztah k nářečí. Již samotné počátky dialektologie provázely myšlenky nad vztahem mezi nářečím a jazykem. Východiskem pro zjištění tohoto vztahu bylo dialektologům několik kritérií, mezi něž patří hledisko příbuznosti, hledisko úkonosti a hledisko srozumitelnosti. Přesněji řečeno, dialektologové se rozhodli jazyk postupně rozdělit na menší příbuzné jazykové jednotky (hledisko příbuznosti), dále jazyk chápali jako určitý souhrn nářečí, jejichž uživatelé si spolu navzájem rozumějí (hledisko srozumitelnosti), ale také jako jazyk, který je společenským jevem, vyvíjí se v závislosti na společenství a slouží jako nástroj dorozumívání (hledisko úkonosti).²

1.1 Spisovné útvary

Útvary spisovné ve své skupině zahrnují knižní spisovný jazyk, hovorovou češtinu a neutrální spisovnou češtinu. Spisovné útvary jsou řízeny kodifikací a slouží k dorozumívání v rámci oficiálních společenských styků. Spisovná čeština je rozlišena na podobu psanou, ale i mluvenou.³

Knižní vrstva češtiny nachází své uplatnění nejčastěji v psaném textu, a to především v oblasti umělecké tvorby. U této variety spisovného jazyka jsou často použity přechodníky a knižní slova, která textům dodávají příznak knižnosti.⁴

¹ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 41-42. ISBN 80-7042-384-6.

² CUŘÍN, František et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické instituty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 158-159.

³ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 42-43. ISBN 80-7042-384-6.

⁴ BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012, s. 19-20. ISBN 978-80-7464-033-9.

Hovorová čeština je mluvená forma spisovné češtiny, která byla zbavena znaků knižnosti a setkáváme se s ní v běžném osobním styku. Ačkoliv tato varieta národního jazyka strukturně spadá do spisovného jazyka, vůči prvkům doposud nepřijatých kodifikací, avšak běžně používaných, je mnohdy tolerantní. Hovorová čeština je tak považována jako určitý přechod mezi spisovnou a nespisovnou češtinou.⁵

Neutrální spisovná čeština nenese příznak knižnosti ani hovorovosti a používá se ve všeobecných společenských stycích či administrativě.⁶

1.2 Nespisovné útvary

Útvary nespisovné jsou podle Davidové „...z hlediska své funkce prostředky k nemodelovanému, živelnému vyjadřování, jehož základem je teritoriální mluva lišící se podle regionů.“⁷ Mezi nespisovné útvary národního jazyka patří interdialekty, respektive jeho nejčastější český zástupce obecná čeština, a teritoriální dialekty.

1.2.1 Obecná čeština

Obecná čeština je nespisovný útvar národního jazyka běžně používaný především v rámci ústní komunikace. Jedná se o interdialekt (nadrážecí), který se používá hlavně v Čechách a na některých místech Moravy, a to díky síle pražského centra.⁸ Mluvíme ale také například o obecné hanáčině, obecné laštině či obecné moravské slovenštině. Podoba těchto interdialektů je však místně rozrůzněná. Obecná čeština je často zaměňována se spisovnou hovorovou češtinou, jelikož některé nekodifikované prvky začínají do spisovné češtiny pronikat.⁹

1.2.2 Nářečí a jejich vývoj

Teritoriální dialekty čili nářečí jsou geograficky rozrůzněné obměny národního jazyka, které jsou rozdělené hranicemi (izoglosami). Tyto hranice rozdělují území na tzv. nářeční skupiny, ty se dále dělí na nářeční podskupiny a nářečí.

⁵ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 43-46. ISBN 80-7042-384-6.

⁶ BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012, s. 21. ISBN 978-80-7464-033-9.

⁷ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 43-46. ISBN 80-7042-384-6.

⁸ Tamtéž, s. 46.

⁹ CUŘÍN, František et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické instituty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 163-164.

František Cuřín uvádí: „Nářečí jsou jev historický. Vznikají a vyvíjejí se za určitých historických podmínek v souvislosti s vývojem společenství, které je jejich nositelem.“¹⁰ V minulosti na našem území žily slovanské kmeny mluvící příslušnými kmenovými nářečími. Tato nářečí se však od sebe příliš nelišila, což mělo za důsledek poměrně snadný proces sjednocení a vznik jednotného národního jazyka. Určité rozdíly zde však stále přetrvávaly.¹¹ Od 12. století bylo feudální územní rozdělení (tedy rozčlenění na panství, správní a církevní celky) předpokladem pro formování nových nářečí odlišných od starých kmenových nářečí. Vývoj těchto nářečí a jejich diferenciací trvali několik století, zahrnovali v sobě silný vliv městských center v Čechách a na Moravě. V Čechách působilo jako silné centrum hlavní město Praha, nářeční rozdíly jsou tedy mnohem menší, než rozdíly mezi nářečími na Moravě, kde vzniklo center více. Bělič uvádí, že například nářečí středomoravské skupiny jsou mezi sebou hlouběji diferenciována než nářečí česká.¹² Vývoj této fáze nářečí se výrazně ustálil v 17. století v době pobělohorské.

Konec 18. století znamenal pro obyvatele volnější pohyb, průmyslový růst, rozvoj dopravy nebo rozmach masové komunikace prostřednictvím tisku, televize a rádií. Mluvní začali být ovlivněni ostatními, upouštět od výrazných nářečních znaků a přizpůsobovat se mluvě okolních obyvatel. Takto začaly vznikat interdialekty, které stírají výrazné nářeční rozdíly a zachovávají společné znaky jedné nářeční skupiny. K interferenci různých nářečí dochází nejčastěji ve městě, a to zejména v průmyslových střediscích s přibývajícím počtem obyvatel. Díky mladším ročníkům dochází k interferenci také na vesnicích, ovšem v menší míře. Běžnou mluvou oblasti českého nářečí je dnes obecná čeština, která je s cílem o spisovnost často označovaná jako hovorová podoba spisovného českého jazyka. V moravských a slezských městech působí příslušné interdialekty, které jsou doplněny o nářečí původního městského obyvatelstva.¹³

¹⁰ CUŘÍN, František et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické instituty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 161.

¹¹ Tamtéž, s. 161-162.

¹² BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 319-323. ISBN 14-567-72.

¹³ Tamtéž, s. 323-332.

1.2.3 Rozvržení českých nářečních skupin

Oblast českého jazyka je rozdělena do čtyř základních nářečních skupin, které nalezneme na Moravě, ve Slezsku a jednu samostatně v Čechách. Tyto skupiny se dále dělí na podskupiny.¹⁴

1. Nářeční skupina česká v užším smyslu

- a. Středočeská podskupina
- b. Jihozápadočeská podskupina
- c. Severovýchodočeská podskupina
- d. Jihovýchodočeská (českomoravská) podskupina

2. Nářeční skupina středomoravská

- a. Centrální středomoravská podskupina
- b. Jižní středomoravská podskupina
- c. Východní středomoravská podskupina
- d. Západní středomoravská okrajová podskupina

3. Nářeční skupina východomoravská

- a. Severní (valašská) východomoravská podskupina
- b. Jižní (slovácká) východomoravská podskupina
- c. Západní východomoravská podskupina
- d. Jihovýchodní východomoravská podskupina

4. Nářeční skupina slezská

- a. Východní slezská podskupina
- b. Západní slezská podskupina
- c. Jižní (moravská) podskupina slezských nářečí

5. Nářečí polsko-české smíšeného pruhu

1.3 Běžně mluvený jazyk

Běžně mluvený jazyk můžeme chápat jako souhrn nejednotně zastoupených jazykových prostředků spisovných i nespisovných, které mluvčí používají v běžné komunikaci, která je neformální a nepřipravená. Daneš označuje termín běžně

¹⁴ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 217-317. ISBN 14-567-72.

mluvené češtiny jako „repertoár všech různorodých jazykových prostředků nespisovných, ale z části i spisovných, který se užívá v situacích, v nichž se předpokládá závazné užívání spisovného jazyka.“¹⁵ U tohoto druhu jazyka rozumíme především jeho mluvenou formu, se kterou se setkáváme v projevech běžného dorozumívání ve vztazích rodinných či přátelských – tedy v soukromé komunikaci, během níž se nesnažíme svůj jazyk stylizovat v rámci spisovného vyjádření. Je tedy vymezen na základě své funkce, kterou je sloužit jako nástroj běžné denní komunikace v situacích, kdy je nutno posílit sociální vztahy, nikoliv vlastní prezentaci prostřednictvím jazyka.¹⁶ Mluvčí jsou si v okamžiku komunikace blízcí, vzdělanostní a profesní rozdíly jsou nedůležité. Mnohem méně se vyskytuje běžná mluva v textech psaných, a to především v dopisech či v komunikaci prostřednictvím internetových zpráv. Jazyková stránka takového sdělení může být jistým způsobem ovlivněna osvojeným způsobem školského psaní, v poslední době však dochází k psaní podobnému běžné mluvě, a to bez ohledu na spisovnou normu.

V běžně mluveném jazyku se setkáváme s prvky náležejícím obecné češtině, spisovnému jazyku i nářečím, tudíž mluvčí komunikuje svobodně a bez předem připraveného záměru. Toto nezáměrné míšení kódů je typickým rysem běžné mluvy. Z hlediska slovní zásoby je běžně mluvený jazyk limitován sémantickými okruhy, o kterých se v rámci komunikace hovoří. I v běžně mluveném jazyce však dochází k odlišnostem, které souvisí s regionálními rozdíly a s vlivem nářečí. Tyto rozdíly jsou rovněž dány migrací obyvatel do měst, která má vliv na podobu mluveného jazyka.¹⁷

1.3.1 Běžně mluvený jazyk na Moravě

Podle Krčmové slouží v Čechách k běžné komunikaci obecná čeština, která je poměrně ustálená, a to bez ohledu na místní či sociální původ mluvčích. Běžně mluvený jazyk na Moravě, který chápeme jako specifický útvar národního jazyka s funkcí dorozumívací, má však strukturu smíšenou, je tedy ovlivňován konkrétními nářečními skupinami, které jsou na Moravě diferenciovány.¹⁸ Největší vliv nářečím

¹⁵ DANEŠ, František. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. 1. Vyd. Praha: Academia, 1997, s. 15. ISBN 80-200-0617-6.

¹⁶ KRČMOVÁ, Marie. Současná běžná mluva v českých zemích. In *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. 1. Vyd. Praha: Academia, 1997, s. 161-162. ISBN 8020006176.

¹⁷ DANEŠ, František. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. 1. Vyd. Praha: Academia, 1997, s. 13. ISBN 80-200-0617-6.

¹⁸ KRČMOVÁ, Marie. K formování běžně mluveného jazyka v moravských městech. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 34. Brno: Masarykova Univerzita Brno, 1986, s. 61-67.

můžeme pozorovat u nejstarší generace, nejméně pak u generace nejmladší. Generace střední a mladší ve veřejných stycích usilují o spisovný projev, podíl nespisovných složek však narůstá při navázání blízkého kontaktu, jako je například kontakt přátelský nebo rodinný. Jazykově zdatní mluvčí jsou schopni přecházet mezi kódy, tedy vyjadřovat se spisovně či nespisovně, a to podle své vůle nebo v rámci pokynu partnera dialogu. Bližší kontakt je však při zkoumání běžně mluveného jazyka všech generací výhodou, jelikož je mnohem méně pravděpodobná autostylizace do jazyka mluvčímu běžně nepřírozenému v rámci snahy o spisovnost. Mluvu konkrétního jedince ovlivňují i další faktory, jako jsou věk, sociální prostředí, dosažené vzdělání a veřejné komunikační prostředky, a to bez ohledu na konkrétní část státu.

2 Dialektologie

Dialektologie je jazykovědná disciplína, která se věnuje zkoumání dialektů čili nářečí (nespisovné mluvy). Předmětem studia je nalézt územní rozdíly jednotlivých jazykových skupin i národního jazyka, a to z důvodu postupného poznávání národního jazyka, jeho vývoje a zjištění vývojových příčin. Uvedeme zde přesnou definici Jaromíra Běliče: „Dialektologie je odvětví jazykovědy, které se zabývá zkoumáním nespisovné mluvy (nářečí) a rozdílů v ní na území jednotlivých národních jazyků nebo i jazykových skupin; přeneseně se užívá označení dialektologie též pro odborné zpracování nespisovné mluvy a jejích růzností ve větších nebo menších oblastech. Nářeční různosti na území jednotlivých jazyků jsou plodem minulých vývojových procesů, jejich studium vede proto k poznávání složitostí vývoje národního jazyka jako celku a někdy i k odhalování příčin tohoto vývoje.“¹⁹ Jednotlivá nářečí podléhají územním rozdílům, můžeme je tedy následně nazvat jako nářečí zeměpisná (teritoriální, geografická) nebo rovněž místní (lokální). Hranice, tvořící přechody mezi jednotlivými dialekty, se nazývají izoglosy. Uvnitř jednotlivých nářečních území dochází k rozdělení nářečí do jádra (centra) a periferie, přičemž v jádru se vyskytují všechny nářeční prvky jednotlivého dialektu. Do nářečí nezařazujeme nestrukturní jazykové útvary, do nichž spadají profesní mluva, slang a argot. Bělič tyto útvary nazývá společenským, sociálním či vrstevným nářečím a zmiňuje, že se jedná o výrazivo různých oborů, popřípadě společenských vrstev, které se mohou užívat po celém území, tedy nejen v rámci jednoho nářečí.²⁰

Předmětem dialektologických zkoumání jsou zejména konkrétní monografie, které popisují jednotlivé nářeční oblasti. Monografie musí být výslednou prací, která se nářeční situací zabývá velmi podrobně. Přitom musí dialektologové přihlížet k vývojovým skutečnostem a následné nejednotnosti nářečí, která bývá narušena sociálními a lokálními činiteli. Nářečí jsou také ovlivněna pod tlakem spisovné češtiny. Dialektolog vytvářející monografii má tak za úkol přihlížet k těmto skutečnostem, rovněž vytvořit soupis současné slovní zásoby, vymezit geografickou oblast, ve které se dané nářečí nachází, popřípadě vytvořit jazykovědný atlas. V tomto případě se jedná o synchronní dialektologii, která popisuje současný stav nářečí.²¹

¹⁹ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 5. ISBN 14-567-72.

²⁰ Tamtéž, s. 9-10.

²¹ KELLNER, Adolf. *Úvod do dialektologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 8-9.

2.1 Vývoj české dialektologie

Počátky české dialektologie spadají do poloviny 19. století, ačkoliv již předtím se mnozí z autorů věnovali nářeční mluvě. Jednalo se však o pouhé autentické zapsání těchto nářečí v rámci krásné literatury (příkladem mohou být Karolína Světlá nebo Božena Němcová), k bližšímu popisu zde chyběla odborná erudice v oblasti jazykovědy.²² Za počátky dialektologie jsou považovány práce, které se začaly věnovat nářečním rozdílům na česky mluvícím území. Nejprve bylo cílem výzkumu shromažďování a třídění nářečního materiálu, následoval rozbor hláskoslovný a tvaroslovný.²³

Jako první z významných autorů zabývajících se českou dialektologií na odborné úrovni je považován filolog a historik Alois Vojtěch Šembera (1807-1882) s jeho souhrnnou prací *Základové dialektologie československé*, ve které autor píše o třech základních nářečích: českém, moravském a slovenském. Šembera, který v minulosti studoval na bývalé Stavovské akademii i Univerzitě Palackého v Olomouci, získal nářeční materiál také pro *Mapu země moravské s částmi pohraničními Slezska, Čech, Rakous i Uher*.²⁴ Jeho práce jsou dnes již dílem historickým, a to s ohledem na dnešní rozdílný nářeční stav ve srovnání se situací před sto lety, kdy se česká dialektologie začala rozvíjet.

Zájem o sběr dialektických materiálů pokračoval i nadále. Šemberovým pokračovatelem se stal jeho žák František Bartoš (1837-1906), jehož nejvýznamnějším dílem je dvoudílná *Dialektologie moravská*. Bartoš, jakožto jeden z představitelů slovanského semináře Jana Gebauera, v tomto díle rozvinul dialektické členění jednoho ze svých učitelů Šembery. Centrem zájmu prvního dílu se stalo nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské, druhý díl se věnuje nářečí hanáckému a českému. V částečně lexikografické i syntaktické rovině po sobě Bartoš zanechal také *Dialektický slovník moravský*, ve kterém se soustředil na diferenciaci od spisovného jazyka. Do té doby se dialektologové na skladbu ani tvoření slov příliš nezaměřovali. Do stejného období spadá i tvorba bohemisty Jana Gebauera,

²² BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012, s. 119-120. ISBN 978-80-7464-033-9.

²³ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 5-6. ISBN 80-7042-384-6.

²⁴ Tamtéž, s. 7.

který sice není zapsán do dějin českých dialektologů, ale jeho práce *Navedení pro sběratele* se stala významným poučením, kterým se řídili čeští dialektologové.²⁵

Významným mezníkem v dějinách české dialektologie se stal rok 1895, ve kterém se konala Národopisná výstava československá. Ta si kladla za cíl představit život český a slovanský. Zastoupení oboru jazykovědného měl na starosti Vavřinec Josef Dušek, který v rámci této příležitosti uvedl návod ke sbírání nářečí *Jak sbírat zvláštnosti mluvy lidové* či *Dialektickou mapu Čech*. Dušek je rovněž autorem děl *Vokalismus*, *Konsonantismus* nebo *Hláskosloví nářečí jihočeských*. Jeho životním cílem bylo vytvořit slovník nářečí jihočeských, který již nestihl dokončit.²⁶

Důležité je rovněž zmínit představitele Pražského lingvistického kroužku zajímající se o dialektologii, a to především Bohuslava Havránka a Františka Trávníčka. V roce 1924 publikoval Bohuslav Havránek programovou stať *K české dialektologii*, o 10 let později, v roce 1934, vydává studii *Nářečí česká*, ve které uplatnil strukturální lingvistickou metodu výzkumu. Pro Bohuslava Havránka bylo stěžejní vyzdvihnout nářeční rozdíly na celém území, k čemuž měly dopomoct lokální práce zaměřené na jednotlivá nářečí. Hlavní důraz kladl Havránek na přesný popis geografického umístění nářečí, následně na kvalitu materiálu zahrnujícího frekvenci jednotlivých jevů, fonetické přepisy jako ukázky živé řeči, ale také rozebrání významu jednotlivých slov. V díle *Nářečí česká* se Havránek zaměřil na nářečí česká, středomoravská (hanácká) a slezská (lašská). Autorsky rovněž přispěl do třetího svazku *Československé vlastivědy* v oddílu nazvaném *Jazyk*. Navazující prací k Havránkově studii *Nářečí česká* se stala *Nářečí slovenská*, ve kterých se Václav Vážný zaměřil na východomoravskou oblast chápanou tehdy jako součást slovenského nářečního celku. Tato díla, zejména tedy Havránkova, byla několik desetiletí považována za vrchol dialektologických poučení.²⁷ Za pozornost rovněž stojí František Trávníček a jeho práce *O českém jazyce* (1924), *Moravská nářečí* (1926) či *Historická mluvnice československá* (1935).²⁸

Poválečný stav české, respektive československé dialektologie, byl doprovázen vznikem dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV (nyní

²⁵ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 7. ISBN 80-7042-384-6.

²⁶ BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012, s. 121. ISBN 978-80-7464-033-9.

²⁷ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 12. ISBN 80-7042-384-6.

²⁸ Tamtéž, s. 13.

Akademie věd ČR), který sídlí v Brně. Cílem dialektologie se stala další zkoumání místních nářečí a vznik regionálních monografií. Se vznikem dialektologického oddělení a zároveň již zmíněných cílů se začala formovat tzv. brněnská škola dialektologů, k níž patřili Adolf Kellner a jeho *Štramberská nářečí* (1939), František Svěrák a jeho *Boskovická nářečí* (1941) nebo Arnošt Lamprecht a jeho *Středoopavská nářečí* (1953).²⁹ Dílem Adolfa Kellnera se stala také studie *Úvod do dialektologie* (1954), kterou ještě žijící autor připravoval do tisku, poslední úpravy však byly přerušeny jeho smrtí. Ke konečným úpravám na základě autorových poznámek došlo na filozofické fakultě na katedře českého jazyka a literatury v rámci Masarykovy Univerzity v Brně.³⁰

Kromě již výše zmíněných autorů se dialektologií zabývali také František Kopečný, Miroslav Komárek, Josef Skulina nebo Jan Chloupek. K nejvýznamnějším dílům druhé poloviny 20. století však patří knihy *Nástin české dialektologie* Jaromíra Běliče, která vyšla v roce 1972, dále *Vývoj českého jazyka a dialektologie* z let 1964 a 1977, jehož autorským kolektivním vedoucím se stal František Cuřín, šestidílný *Český jazykový atlas*, který vznikl pod vedením Pavla Jančáka a Jana Balhara, od roku 1999 pouze pod vedením Jana Balhara, ale také čítanka *České nářeční texty* (1976), kterou redigoval Arnošt Lamprecht.³¹

V současnosti se nespisovnými útvary českého jazyka zabývá brněnský Ústav pro jazyk český Akademie věd – Oddělení dialektologické, který má na starosti zkoumání dialektů, výzkum nářečního lexika a zvláštností běžné mluvy.³²

²⁹ DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, s. 14-15. ISBN 80-7042-384-6.

³⁰ KELLNER, Adolf. *Úvod do dialektologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, s. 3.

³¹ BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012, s. 123-126. ISBN 978-80-7464-033-9.

³² *Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR* [online]. Brno [cit. 2015-03-15]. Dostupné z WWW: <<http://ujc.cas.cz/zakladni-informace/oddeleni/oddeleni-dialektologicke/index.html>>.

3 Základní informace o místě pořízení nahrávek

3.1 Lipník nad Bečvou a původ jeho názvu

Lipník nad Bečvou je starobylé město ležící při pravém břehu řeky Bečvy v údolí Moravské brány situované mezi Oderskými a Hostýnskými vrchy. Lipník, jak zkráceně používají místní obyvatelé, se nachází na střední Moravě v kraji Olomouckém přibližně 12 km od Přerova a 10 km od Hranic.

Město Lipník nad Bečvou má 8 575 obyvatel, celkem v pěti městských částech: Lipník nad Bečvou I-Město, Lipník nad Bečvou III-Nové Dvory, Lipník nad Bečvou V-Podhoří, Lipník nad Bečvou VI-Loučka a Lipník nad Bečvou VII-Trnávka.³³ Centrum města je od roku 1989 Městskou památkovou rezervací, která zahrnuje zbytky středověkých hradeb, mariánský sloup, barokní kašny, měšťanské domy s podloubími, židovské hřbitovy či radnici.³⁴

Ke vzniku města Lipník nad Bečvou se váže pověst pocházející ze 17. století, kterou zaznamenal tehdejší primátor města Zikmundek. Ačkoliv se jednalo o přenos informací ústní formou a následný obraz příběhu byl tedy velmi zkreslený, lipničtí obyvatelé stále věří, že název města Lipník našel inspiraci v lipovém lese. Pověst totiž vypráví o zakladateli města z rodu pánů z Kravař, který se rozhodl vykácet lipový les, jenž dokola obrůstal klášter s několika domy a hřbitovem, a založit zde město Lipník.³⁵ Že jde o klamnou pověst, dokazuje několik faktů. Před příchodem piaristů do Lipníku na tomto místě žádný klášter neexistoval, rovněž také páni z Kravařů nemohli město založit, jelikož se do jejich vlastnictví dostalo až v roce 1325, tedy téměř 100 let od vzniku nalezené zakládací listiny z roku 1238. Podle pověsti byl klášter přestavěn na radnici, první radnice však vznikla až v roce 1338 v Praze. Jisté však je, že město nevzniklo na zelené louce, ale na místě prvotního osídlení.³⁶ Lípa je dodnes symbolem města Lipník nad Bečvou, což dokazují nejen vysázené stromy na Náměstí Tomáše Garrigua Masaryka, ale také kovaná plastika lipového stromu Tilia, poslední dílo vytvořené kovářem Alfredem Habermannem, které zdobí náměstí od května roku 2009

³³ *Vybrané údaje podle obcí a jejich částí okresu Přerov: Český statistický úřad* [online]. Olomouc [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW: <czso.cz/csu/xm/vybrane_udaje_podle_obci_a_jejich_casti_okresu_prerov>.

³⁴ *Světové dědictví, NKP, chráněná území. Městská památková rezervace Lipník nad Bečvou* [online]. Praha 1, © 2003-15 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW: <<http://monumnet.npu.cz/chruzemi/list.php?IdCis=RM%2C40>>.

³⁵ MALOŇ, Lubor. *Putování dějinami: město Lipník v proměnách staletí*. Vyd. 1. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 2008, s. 7. ISBN 978-80-254-3290-7.

³⁶ MALOŇ, Lubor. *Putování dějinami: město Lipník v proměnách staletí*. Vyd. 1. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 2008, s. 7. ISBN 978-80-254-3290-7.

a stalo se tak symbolem nejen města, ale také místního kovářského umění.³⁷ Spojitost s písmenem L se rovněž přisuzuje samotnému náměstí ve tvaru této litery.

Název Lipník vznikl tedy odvozením od lipového lesa. Došlo zde k připojení substantivizující přípony *-ík* k adjektivu *lipný*, tj. potok, les či háj.³⁸ V rámci samotného názvu Lipník vyvstává otázka týkající se odvozeného adjektiva. Od podstatného jména Lipník se jako spisovné adjektivum používá tvar *lipnický*, setkat se však můžeme i s tvarem *lipenský*, který je občany používán již několik staletí. Tvar *lipnický* vznikl připojením přípony k celému jménu místnímu (ke jménu Lipník). Trávníček dokládá tento jazykový jev i na příkladech, jako jsou *doubravnický* od Doubravník nebo *javornický* od Javorník.³⁹ Pro zřetelnost ustoupily zkrácené formy přídavných jmen adjektivům plným, zkrácené tvary se ale nadále používají, avšak v úzkém okruhu místních obyvatel a jeho blízkého okolí. Tvar *lipnický* je považován za ideální tvar určený k používání ve veřejných publikacích nebo úředních písemnostech. U místního zpravodaje *Lipenské listy* se však zachovává tvar *lipenský*, a to s ohledem na místní úzus a tradici. Vznik adjektiva *lipenský* není doložen, můžeme se však domnívat, že tento tvar nachází svůj původ v nesrovnalostech mezi jmény Lipník, Lipno či Lipen.⁴⁰

3.2 Stručná historie města

První zmínky o městu sahají až do roku 1238, z něhož pochází listina, ve které figuruje jméno lipnického markraběcího faráře a kaplana Valtera. I když zcela jednoznačná fakta o založení města nejsou, nejpravděpodobnější se zdá být informace, že město vzniklo rozšířením malé osady s kostelem Svatého Jakuba Většího v jejím centru, kde se nachází dodnes.⁴¹ Listina z roku 1349 společně s doloženými městskými pečeti Lacka a jeho syna Jana z Kravař již informují o existujícím městě Lipník nad Bečvou, které se už od roku 1378 nachází v hospodářském rozkvětu, a to díky

³⁷ *Lipník nad Bečvou – Kovářské město* [online]. Lipník nad Bečvou [cit. 2015-03-06]. Dostupné z WWW: <<http://info.mesto-lipnik.cz/cz/infocentrum/pamatky/kovarske-mesto>>.

³⁸ HOSÁK, Ladislav a Rudolf ŠRÁMEK. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Academia, 1970, s. 534.

³⁹ TRÁVNÍČEK, František: Lipenský či lipnický? *Záhorská kronika* [online]. 1934/35, roč. 17, č. 4, s. 97 [cit. 2015-02-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk17-4.pdf>>.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ BAŽURA, Jan. *Vlastivěda moravská: II.: Místopis Moravy*. Lipenský okres. Jičínský kraj. Brno, 1919, s. 5.

rozšířeným pozemkům a lesům, ale rovněž přiděleným várečným pivním právem a osvobozením od roboty.⁴²

Lipník nad Bečvou je rovněž spojen s nedalekou zříceninou hradu Helfštýn (v minulosti také Helfštejn či Helfenstein), který nechal po roce 1312 vystavět Frídaš z Línavy. Jan Lucemburský jej však donutil v témže roce hrad pobořit a v roce 1325 jej po odkoupení prodal dědičně Vokovi z Kravař. V průběhu několika následujících desetiletí patřilo město pánům z Kravař (1349-1447), pánům ze Sovince (1447-1467) a Kostkům z Postupic (1467-1474).⁴³

Největší rozmach zaznamenalo město za vlády pánů z Pernštejna (1475-1553), respektive za vlády Viléma z Pernštejna a následně jeho synů. V této době město získalo rozšíření privilegií, byl vybudován městský vodovod, doložena je i existence řemeslných cechů, mezi nimi například zámečnický, tkalcovský, keramický a kovářský.⁴⁴ Postaveno bylo rovněž městské opevnění se třinácti baštami, dvěma bránami a dvojitým příkopem, do něhož byl naváděn přívod z Loučského potoka. Opevnění však bylo v následujících stoletích několikrát porušeno, a to během obrany před Švédy a následně i před Turky, dále kvůli požáru v roce 1796 a v roce 1840, kdy byly zbořeny brány a některé bašty na příkaz krajského úřadu. Dodnes se zachovaly hradby o délce 1 137 m včetně sedmi bašt.⁴⁵

Poslední z pánů z Pernštejna, zadlužený Vratislav z Pernštejna, byl v roce 1553 nucen prodat helfštýnské panství Půtovi z Ludanic, které v budoucnu převzala jeho vnučka Kateřina s manželem Petrem Vokem z Rožmberka, jež následovali Bruntálští z Vrbna.⁴⁶

Lipník nad Bečvou musel v minulosti čelit několika negativním událostem, do nichž spadají požáry, v největší míře v letech 1569, 1613, 1633 a 1858. Městu se nevyhnula ani morová epidemie, která si vyžádala nejvíce obětí na přelomu let 1622-23 (celkem 800 obětí). Ta, společně s třicetiletou válkou, zapříčinila velký pokles počtu obyvatel ve městě.⁴⁷

⁴² KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 3. vyd. Praha: Libri, 1996-2011. 3. svazek, s. 494. ISBN 80-85983-12-5.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ MALOŇ, Lubor. *Putování dějinami: město Lipník v proměnách staletí*. Vyd. 1. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 2008, s. 18. ISBN 978-80-254-3290-7.

⁴⁵ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 3. vyd. Praha: Libri, 1996-2011. 3. Svazek, str. 495. ISBN 80-85983-12-5.

⁴⁶ Tamtéž, s. 20-23.

⁴⁷ Tamtéž, s. 494.

Výrazný rozvoj Lipníku nad Bečvou byl opět zaznamenán až v 19. století, které znamenalo vznik velkého množství průmyslových podniků a továren. Můžeme jmenovat například cukrovar, parní cihelnu, vývozní sladovnu, továrnu na korkové zátky, továrnu vozů a sirkárnu.⁴⁸

20. století, zejména jeho první polovina, během níž došlo ke dvěma světovým válkám, znamenalo pro město rozdělení obyvatel na české a německé. Zpočátku tichá nesnášenlivost vyvrcholila během 2. světové války v nadšení německé části obyvatel. Zemská vyšší reálka (současná Střední průmyslová škola stavební) byla během války zrušena, česká dívčí obecná škola (současné Gymnázium Lipník nad Bečvou) byla přejmenována na německou měšťanskou dívčí školu a protižidovské diskriminační zákony vyústily v odsun 141 židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů, z nichž se po válce vrátili pouze 3.⁴⁹

Poválečné období přineslo do města spoustu inovací ve školství a tělovýchově. V roce 1948 vznikla Tělovýchovná jednota SOKOL, v roce 1953 byla zřízena Střední průmyslová škola stavební a v roce 1958 byl otevřen místní stadion Míru. V roce 1976 se k Lipníku nad Bečvou připojily další části – Podhoří, Loučka, Tmávka, Bohuslávky, Jezernice a Týn, díky kterým město dosáhlo 10 000 obyvatel. Po Sametové revoluci se od města odpojily části Týn, Bohuslávky a Jezernice, připojily se Nové Dvory. Jedna z posledních výrazných změn se udála v roce 1993. Jednalo se o založení osmiletého gymnázia v budově ZŠ Osecká, které se stalo samostatným v roce 1996, a to přesunutím do budovy bývalé Obecné dívčí školy na ulici Komenského sady.⁵⁰

⁴⁸ MALOŇ, Lubor. *Putování dějinami: město Lipník v proměnách staletí*. Vyd. 1. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 2008, s. 44-47. ISBN 978-80-254-3290-7.

⁴⁹ Tamtéž, s. 48-58.

⁵⁰ Tamtéž, s. 58-63.

4 Jazyková charakteristika nářeční oblasti

Podle Kouta patří město Lipník nad Bečvou (zmiňováno je ale také celé Lipnicko) k prostředí s ojedinělým a rozmanitým nářečím. Ve svém několikadílném pojednání *O lipenském nářečí a jeho sbírání*, uveřejněném v *Záhorské kronice*, se zaměřil na vlastní zkušenosti s lipnickým nářečím, které jako člověk pocházející z Čech mohl s odstupem výrazněji pozorovat.⁵¹

Územně se nářečí Lipníku nachází na pomezí několika nářečních skupin – především nářeční skupiny středomoravské (hanácké) a východomoravské (moravskoslovenské). Určité jazykové skutečnosti dodávají tomuto městu ležícímu v průchodu Moravské brány rovněž ráz podskupiny slezské (lašské). Jedná se například o krácení samohlásek ve výslovnosti (Kout uvádí jako příklady slova *luka* a *stryc* vzniklá ze slov *louka* a *strýc*), ale také přízvuk na předposlední slabice slov.⁵² Autor se rovněž zmiňuje o vlivu polského jazyka a uvádí zde příklad slova *zgarby* (haraburdí, věci k ničemu), které podle něj vzniklo z polského *skarb* (poklad).⁵³ Jako další jazykové charakteristiky uvádí postupné setření rozdílu ve výslovnosti měkkého *l* a tvrdého *l*, u kombinací hlásek *kv* a *tv* dochází k vyslovení *kf* a *tf* (*tfrdý* x *tvrdý*, *kfitko* x *květina*). Častým jevem ve výslovnosti je také nahrazení souhlásky *k* souhláskou *g* v důsledku regresivní asimilace (*gdibi*, *gdiš*).⁵⁴

4.1 Konkrétní charakteristika nářečí v Lipníku nad Bečvou

Kout se lipnickému nářečí věnoval ve stejnojmenném článku v knize *Lipník nad Bečvou - Město a okres*.⁵⁵ V tomto článku se autor opakuje většinou myšlenek z pojednání *O lipenském nářečí a jeho sbírání*. Práce tak působí jako shrnutí základních charakteristik nářečí. Zároveň zde přiznává postupný zánik čistého lipnického nářečí společně s odchodem starších a s příchodem nových obyvatel, a to jak z okolních vesnic, jejichž nářečí se od městského liší například kvantitou vokálů, tak z větších vzdáleností. Kout zde odkazuje k jazykovědci Františku Bartošovi, který

⁵¹ KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 1, s. 9 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW:<<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk11-1.pdf>>.

⁵² Tamtéž, s. 10.

⁵³ KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 2, s. 44 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW:<<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk11-2.pdf>>.

⁵⁴ KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 3, s. 78-80 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW:<<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk11-3.pdf>>.

⁵⁵ KOUT, Rudolf: Lipenské nářečí. In *Lipník nad Bečvou: město a okres:1933*. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 2012, s. 60-61. ISBN 978-80-260-2208-4.

lipnickou mluvu zařadil do přechodné skupiny hanácko-lašského rázu. Součástí jeho intenzivní studie lipnického nářečí je i sestavený *Slovník lipenského nářečí* obsahující 500 slov, který byl postupně uveřejněn v *Záhorské kronice* v letech 1931-1936. O čistém lipnickém nářečí původních obyvatel se ve spojitosti s R. Koutem zmiňuje okrajově také Alois Dohnal ve *Slovníku nářečí Lipenského Záhoří*.⁵⁶

Podle Skuliny spočívá ojedinělost lipnického nářečí v odlišnosti od okolních vesnic. V článku *K vývoji městské mluvy na severovýchodní Moravě*, otištěném v časopise *Slovo a slovesnost*,⁵⁷ se Skulina zabýval rozdílnými i podobnými či stejnými rysy mluvy v Lipníku nad Bečvou a v nedalekých Hranicích. Pro naši práci jsou relevantní části o lipnickém nářečí. Do lipnické mluvy podle J. Skuliny pronikla koncovka *-ej*, a to pravděpodobně z obecné češtiny. Zejména starší obyvatelé Lipníka nad Bečvou s cílem spisovné výslovnosti takto zakončují přídavná jména typu *dobrej* (dobrý), s čímž jsme se mohli setkat i v Koutově pojednání *O lipenském nářečí a jeho sbírání*.⁵⁸ Dalšími z charakteristik lipnické mluvy jsou setření rozdílu při vyslovování *y* a *i* (jako příklady jsou uváděna slova *picha* a *miš*, která začínají na bilabiální konsonant) a zakončování sloves v 3. osobě množného čísla koncovkami *-iju* nebo *-yju* u sloves typu *chod'iju* a *prosyju*.

„Mluva několika měst moravských se odlišuje od mluvy okolní. Jsou to města Přerov, Lipník nad Bečvou, Krásno, Valašské Meziříčí a Nový Hrozenkov.“⁵⁹ Těmito slovy uvedl Trávníček krátký odstavec o moravských nářečích věnujících se mimo jiné i Lipníku nad Bečvou. Ten se podle jeho popisu nachází uvnitř oblasti hanáckého nářečí, některými prvky však spadá do oblasti nářečí lašského. Specifickými odlišnostmi lipnického nářečí jsou podle F. Trávníčka krácení samohlásek a přízvuk nacházející se na předposlední slabice, čímž se shoduje s názorem Kouta.⁶⁰

⁵⁶ DOHNAL, Alois. *Slovník nářečí Lipenského Záhoří*. Vyd 1. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 1993, s. 2-3.

⁵⁷ SKULINA, Jan: K vývoji městské mluvy na severovýchodní Moravě. *Slovo a slovesnost* [online]. 1957, roč. 18, č. 1, s. 1-10 [cit. 2015-03-10]. Dostupné z WWW: <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=870>>.

⁵⁸ KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 1, s. 10-11 [cit. 2015-03-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk11-1.pdf>>.

⁵⁹ TRÁVNÍČEK, František. *Moravská nářečí*. Praha, Národopisná společnost československá, 1926, s. 18.

⁶⁰ KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 1, s. 10-11 [cit. 2015-03-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk11-1.pdf>>.

5 Praktická metodologie

V této části práce budou předloženy výsledky výzkumu vytvořené na základě analýz jednotlivých zvukových záznamů a jejich fonetických přepisů. Cílem výzkumu bylo vytvořit několik nahrávek během rozhovorů s příslušníky jedné rodiny, a to ve třech generacích. Výzkum byl realizován v Lipníku nad Bečvou se třemi respondenty, každým z jedné generace. Nahrávky byly pořízeny v domácím prostředí s cílem zajištění pohodlí, uvolnění se během nahrávek a následného přirozeného rozhovoru. Záznamy byly nahrávány na diktafon na mobilním telefonu a vznikly tak celkem tři rozhovory, v rámci nichž byla projevena snaha o řízený rozhovor v podobném tematickém zaměření s následným cílem komparativního rozboru. Jednalo se přibližně o témata: škola, dětství, práce, popřípadě shrnutí celého života v případě rozhovoru s respondentkou nejstarší generace.

5.1 Postup analýzy

V rámci této části práce byly přepsány zaznamenané rozhovory do fonetické transkripce podle pravidel českého fonetického přepisu.⁶¹ Budeme postupovat od analýzy komunikátů nejstarší generace po generaci nejmladší. U jednotlivých mluvčích budou zmíněny stručné informace, tedy křestní jméno, rok narození, rodinný vztah a také jednotlivé roky, během nichž byli respondenti ovlivněni jiným jazykovým prostředím, než tím, ve kterém se nyní vyskytují. Každá z jednotlivých promluv bude následně rozebrána v rovině hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální.

⁶¹ KRČMOVÁ, Marie. Fonetika a fonologie. Brno: Masarykova univerzita, Elportál, 2009. ISSN 1802-128X.

6 Charakteristika respondentů

6.1 Nejstarší generace

Respondentku nejstarší generace můžeme rovněž zařadit do druhé etapy staršího období dospělosti. Hoffmannová a Müllerová dělí toto období na 2 období: období starší dospělosti v rozmezí 60/65 – 75 let a období nad 75 let, do kterého patří osoby označené za „staré“.⁶² Mluvčí v našem případě patří do období starého. Toto období se vyznačuje zejména vzpomínkovým vyprávěním, které vede ke sdělování životních zkušeností, předávání poznatků, vyprávění o dětství, životě a tehdejším světě. Staří lidé podle Hoffmannové a Müllerové sdělují tyto informace jednoduchými formulemi, opakujícími se slovy a mnohdy opakujícími se celými frázemi.⁶³ V rámci vzpomínání, vysokého věku i důrazu na oznamovanou informaci bývají tyto promluvy sdělovány pomaleji. V tomto případě však kladen důraz na důležitost sdělení nebyl. Tempo promluvy bylo ovlivněno pouze vysokým věkem respondentky.

Mluvu této generace reprezentuje rozhovor s paní Františkou, matkou z matčiny strany zkoumající, narozenou v roce 1923. Paní Františka prožila téměř celý svůj život v okolí Hodonína (přesněji vesnice Dolní Bojanovice a Starý Poddvorov). Ve věku 45 let se na krátkou dobu přestěhovala do Nového Města na Moravě, kde však působila pouze dva roky. Poté se přestěhovala zpět na Hodonínsko, konkrétně do Hodonína, kde žila do roku 1994. V roce 1994 se opět přestěhovala do Dolních Bojanovic. Od roku 2004 je jejím trvalým bydlištěm Lipník nad Bečvou.

Nahrávání tohoto rozhovoru provázely občasné rušivé zvuky z okolí. Jelikož byl rozhovor realizován v domácím prostředí, záznam se neobešel bez vyrušení jiných členů rodiny pohybujících se v blízkosti. Dalším problémem, konkrétně během následujícího přepisu nahrávky, bylo zaznamenání komunikačních šumů odůvodněných vysokým věkem respondentky.

6.2 Střední generace

Střední generace ve své skupině zahrnuje jedince ve věku přibližně od 30 – 40 do přibližně 65 let. Díky rozmanitosti této generace nemůžeme jednoznačně určit převažující jazykové prvky. V závislosti na dosaženém vzdělání můžeme očekávat

⁶²HOFFMANNOVÁ, Jana a Olga MÜLLEROVÁ. *Čeština v dialogu generací*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007, s. 9. ISBN 978-80-200-1549-5.

⁶³ Tamtéž, s. 35.

zvyšující se množství užití odborných i cizojazyčných termínů. U této generace se očekává znalost spisovného jazyka.

Zástupkyní střední generace se stala matka Alena narozená v roce 1965 v Novém Městě na Moravě, kde také prožila první tři roky svého života. V roce 1968 se s otcem a matkou přestěhovali do Hodonína, kde respondentka žila do svých 15 let. Od roku 1980 začala navštěvovat Střední živnostenské učiliště v oboru cukrářství v Brně, kde studovala do roku 1984. Po roce 1984 následoval stálý pracovní úvazek v Hodoníně, odkud se krátce poté, v roce 1987, přestěhovala do Prahy. V roce 1991 opustila Prahu a jejím bydlištěm se na tři roky opět stalo město Hodonín. Od roku 1994 je jejím trvalým bydlištěm Lipník nad Bečvou.

6.3 Nejmladší generace

Jako nejmladší generace jsou označováni jedinci ovládající jazyk ve věkovém rozmezí 6 – 25/30 let. Mluva této generace je nejčastěji ovlivněna rodinným prostředím, vrstevníky, školským prostředím a veřejnými komunikačními prostředky. Náš respondent má 20 let, což je období, ve kterém se nejvíce rozvíjí specializace na konkrétní zájmy, výstavba vlastních názorů, zájem o filozofické spory a formuje se náhled na život. Řeč toho období života je převážně nespisovná, mnohdy také specifická tvorbou nových výrazů.⁶⁴

Mluvčím nejmladší generace se stal bratr Patrik, narozen v roce 1995 v Hranicích. Patrik prožil celý svůj život v Lipníku nad Bečvou, a to do svých nynějších dvaceti let. Od roku 2011 navštěvuje Patrik Obchodní akademii a Jazykovou školu v Přerově.

Během nahrávání rozhovoru s respondentem nejmladší generace vznikl drobný problém s vedením konverzace, a to kvůli jeho nižší komunikativnosti. Proto bylo nezbytné vytvořit druhou nahrávku rozhovoru a zapnout diktafon až během probíhající konverzace k vytvoření co nejpřirozenějšího dojmu.

⁶⁴ PŘÍHODA, Václav. *Ontogeneze lidské psychiky 2. Vývoj člověka od 15 do 30 let*. Vyd. 3. Praha: SPN, 1983, 229s. Učeb. vys. škol.

7 Analýza jazykového materiálu

7.1 Rovina hláskoslovná

Tato kapitola se bude věnovat jednotlivým hláskovým změnám, které se v promluvě vyskytují a které se liší od spisovné normy. Hláskové změny budou rozlišeny podle konkrétních generací od nejstarší po nejmladší. V každé kapitole budou vypsány a popsány hláskoslovné jevy zaznamenané v nahrávkách, které budou následně doloženy konkrétními příklady vyňatými z fonetické transkripce. V závěru kapitoly budou shrnuty dílčí závěry, ke kterým jsme během hláskoslovné analýzy dospěli.

7.1.1 Nejstarší generace

Mluvčí nejstarší generace prožila většinu svého života v Dolních Bojanovicích v místě jižní podskupiny východomoravských nářečí v oblasti tzv. Slovácka. Tato oblast je specifická určitými jazykovými charakteristikami, které bychom u respondentky mohli očekávat. V následující hláskoslovné analýze, do jaké míry si respondentka zachovala prvky charakteristické právě pro tuto oblast.

A) Přehláska $a > (ě) > e$

Od konce 10. století postupně docházelo k hláskové změně $a > (ě) > e$, ke které však v určitých nářečích nedošlo. Na většině území se ustálila dnešní přehlasovaná podoba přibližně v 16. století. Směrem k východnějším nářečím přibývá tvarů bez přehlásky. Mluvčí nejstarší generace použila některých těchto tvarů, ve kterých k přehlásce nedošlo. Jedná se především o situaci, kdy spisovný tvar zvratného zájmena *se* je nahrazen nářečním tvarem *sa*. Tento tvar je častý a typický pro východomoravská nářečí, která se vyskytují blíže k východu. Tato podoba $se < sa$ je jedním ze znaků, které charakterizují nářečí shodující se se slovenštinou nebo alespoň sousedními západoslovenskými nářečím. Tato forma odděluje podle Běliče západní okrajové úseky od jádra východomoravského nářečí.⁶⁵ I Český jazykový atlas tuto změnu zmiňuje, rozděluje ji však konkrétněji na západní část s přehlasovanou

⁶⁵ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 267. ISBN 14-567-72.

podobou a východní část bez přehlasované podoby v rámci izoglosy vedoucí trasou Slavonice-Svitavy-Litovel-Šumperk.⁶⁶

- „*fšeko sa naxistaŋo krúpi kref* → / “
- „*no to s+ to sa d'euá* ↓ / “
- „*mňe sa lúbíš* ↓ / “
- „*šustka sa vařiŋa* ↓ “
- „*to sa d'euŋo vjetšinú takové ?običajní* ↓ “
- „*ja +sem sa moseŋa @ vidávat* ↓ “
- „*?a skováŋa sa po bojanovicáx* → / *bargde ?abi sa mohl skovat ?a* → “
- „*?a že +esi bix sa xceŋa vidávat ?a* → “

V transkripci jsme také zaznamenali akuzativ osobního zájmena *já* v podobě bez provedené přehlásky, konkrétněji zastoupený výrazem *mňa*. Tento tvar je typický pro východomoravská nářečí, může se však ve velmi úzkém zastoupení vyskytnout i při jihozápadním okraji slezských nářečí, není však pro něj typický.⁶⁷

- „*no* → / *?až neskúř ja +sem sa* → / *mňa to nebaviŋo* ↓ / “
- „*no* → / *tak on si +ňa vzaŋ* → “

B) Zpětná přehláska aj > ej

Během 15. a 16. století docházelo k postupnému přechodu slabiky *aj* v *ej*. Tato změna byla označována jako zpětná přehláska. Ve staré češtině k ní došlo všude, kde k ní byly uzpůsobeny podmínky, následně však byly některé podoby slov zpětně analogií zpětně pozměněny do tvaru s přehláskou *aj*. K této přehlásce nedošlo v nářečích východomoravských a slezských.⁶⁸

U adjektiva *obyčejný* má tato změna velmi zvláštní rozsah. Většinově se používá tvar s podobou *-ej-*, avšak s adjektivem *obyčajný*, v našem případě dokonce *obyčajní*, se také můžeme setkat. Jedná se však o využití v malém úseku podél východního okraje východomoravského nářečí, popřípadě také na západním okraji Slezska. U tvaru *obyčajní* zde kromě hláskoslovné změny dochází i ke změně

⁶⁶ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 50-52. ISBN 80-200-0013-5.

⁶⁷ Tamtéž, s. 54-57.

⁶⁸ BAUER, Jaroslav, Arnošt LAMPRECHT a Dušan ŠLOSAR. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 116.

morfologické, a to v rámci přechodu adjektiva z tvrdého deklinačního typu v podobě *obyčejný/obyčejný* k měkkému deklinačnímu typu v podobě *obyčejní*.⁶⁹

- „to sa d'euajno vjetšinú takové **?običajní** ↓ / na vesnici ↓“

C) Přehláska *u > i* (*ú > í*)

Jednou z mnoha změn nalezených ve zkoumaném materiálu je přehláska vysokých vokálů *u > i*, popřípadě také *ú > í*. K této změně došlo v průběhu 14. století, v jehož závěru byla přehláska zcela provedena. Příčinou změny byla delabializace původní zaokrouhlené přední varianty vokálu *u*, který se měnil v každém případě, a to bez ohledu na následující souhlásku. Tuto provedenou změnu můžeme v současnosti pozorovat důsledně v nářečích českých, v přechodném moravskočeském nářečí neprovedení přehlásky vyzorujeme ve slabikách koncových (např. *dušu* namísto *duši*). V nářečích východomoravských (moravskoslovenských) a slezskomoravských (lašských) se přehláska neprovedla.⁷⁰ Pračeské *u* tak bylo zachováno. Neprovedení této přehlásky, mnohdy s rázem okrajového archaismu, zmiňuje i ČJA, který uvádí hranice tohoto jevu vedoucí po západním okraji slezských nářečí, po severojižním směru uprostřed východomoravské nářeční oblasti, konkrétněji východně od této linie směrem ke slovenským hranicím.⁷¹ Konkrétními příklady nám mohou být tvary:

a) v koncovkách substantiv:

- *prácu* > práci
- *γvílu* > γvíli,

b) v kořeni slovesa:

- *lúbíš* > líbíš,

c) v koncovce slovesa:

- *nad'euajú* > nadělají

D) Diftongizace *ú > ou*

V promluvě můžeme zaznamenat nepoužívání hlásky *ú* namísto diftongu *ou*, a to jak v rámci podstatných jmen, tak rovněž sloves. Toto užití souvisí s hláskovou změnou objevující se již ve 14. století, v 15. století již došlo k úplnému šíření

⁶⁹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 108. ISBN 80-200-0013-5.

⁷⁰ LAMPRECHT, Arnošt. Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 70-73.

⁷¹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 71-72. ISBN 80-200-0013-5.

diftongizace *ú* v *ou*. Vokál *u* byl před touto změnou běžný, diftong *ou* však neexistoval vůbec. V současnosti je diftong *ou* považován za součást spisovné normy. Nářečí východomoravská (moravskoslovenská) a slezskomoravská (lašská) zachovávají původní variantu hlásky v podobě *ú*, zatímco všechna ostatní se diftongizovala v *ou*. I v rámci zachování hlásky *ú* však došlo u těchto nářečí k odlišení, která se vyznačují dlouhým vokálem *u* východomoravských nářečí a pozdějším krácením vokálu *u* nářečí slezskomoravských.⁷² V našem materiálu nacházíme původní hlásku *ú*, a to jak v kořeni slova, tak v koncovech v těchto případech:

- „*fšeko sa naxistaŋo krúpi_kref* → “
- „*tam sa moc sa jitrňiček tehdi ned'euŋo ?eno ?enom jelítka vjetšinú* ↓ “
- „*že budú bombardovat tú fabriku gde d'elajui gde bili nasazeňi* → “

E) Vynechání počáteční hlásky *j*

U mluvčí bylo rovněž zaznamenáno vynechání počáteční hlásky *j* na začátku některých nářečních slov východomoravské skupiny *jináč*, *jenom*.⁷³ Bělič uvádí, že k zanikání hlásky *j* dochází v nářečích velmi často. Pokud jde o slova, která začínají ve spisovné češtině na *ji-*, *jí-*, je velmi hojně užívání *i-*, *í-* na začátcích slov. Mnohem častější, dokonce i pravidelné, je vynechání hlásky *j* ve východnějších částech Moravy i ve Slezsku. Příkladů slov nacházejících se v podobě bez hlásky *j* můžeme nalézt hlavně u zájmenných výrazů neurčitého významu, jako například *inčí/inší*, *inde* a v našem konkrétním případě také *ináč*.⁷⁴

- „*každí to d'euá +ináč* ↓ “
- „*každí to d'euá ne @ každí něco +inčího no* → “

Bělič rovněž zmiňuje další příklady zanikání hlásky *j*, a to například na mezislovním předělu po souhláskách měkkých a bývalých měkkých. Dalšími důvody vzniku mohou být také častá střídání podob s hláskou *j-* a bez hlásky *j-*. V takových případech podle Běliče vznikly dublety u slov, jako jsou *ješče/ešče* nebo

⁷² LAMPRECHT, Arnošt. Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 110-111. ISBN 14-599-86.

⁷³ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 71. ISBN 14-567-72.

⁷⁴ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 73-74. ISBN 14-567-72.

v našem konkrétním případě *jenom/enom*. Těchto dublet se však užívá nezávisle na fonetickém okolí.⁷⁵

- „mi +zme biui spolu γvīlu +**enom** /“

F) Obalované l

Velmi častá je také existence hlásky *ɥ* nebo tzv. obalovaného *l*, jak je nazýváno Jaromírem Běličem v *Nástinu české dialektologie*⁷⁶ nebo Arnoštem Lamprechtem v knize *České nářeční texty*.⁷⁷ Tento foném je specifický pro jižní podskupinu východomoravské nářeční skupiny. Obalování, které se vyskytuje v rozsáhlých úsecích, se vyslovuje jako *ɥ* a může splývat se sousedními *u*, *ú*.

- „xceli ?abizme sa **namu:viui** ↓“
- „že su **h+úpá** ↓ / ?a že žiju **d+úho** ↓“

Obalované *l* se realizuje především před vokály středními nízkými – *a*, *á* (např. *naďeɥajú*, *biɥa*, *vařiɥa*, *jedɥa*, *moseɥa*, *mɥadá*, *xɥap*) a před vokály zadními středovými – *o*, *ó* (např. *naxistaɥo*, *ned'eɥaɥo*, *nebaviɥo*, *xod'iɥo*). Ve velké míře se obalované *l* objevuje také na koncích sloves (např. *moseɥ*, *skovávaɥ*, *zrad'iɥ*, *?umřeɥ*, *nemňeɥ*). Kombinace hlásky *ɥ* a předních vysokých vokálů *i*, *í* je v této promluvě rovněž velmi častá (např. *d'eɥaɥi*, *vičisti'ɥi*, *biɥi*, *opatrovaɥi*). Uplatnění obalovaného *l* před středním středovým vokálem *e*, *é* nebylo ve fonetické nahrávce zaznamenáno. I přes vysokou frekvenci výskytu této hlásky se v promluvě objevily situace, kdy k obalování nedošlo, ačkoliv pro něj byly přizpůsobeny podmínky (např. *d'elaɥi*, *?emila*, *xod'ila*, *bila*). Přítomnost obalovaného *l* před konsonantem se ve zkoumaném materiálu neprokázala.

7.1.2 Střední generace

V této podkapitole se budeme věnovat hláskoslovnému rozboru nejvýraznějších změn získaných z fonetického přepisu rozhovoru se zástupcem střední generace. Zástupkyně střední generace prožila své dětství v prostředí jižní podskupiny

⁷⁵ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 71. ISBN 14-567-72.

⁷⁶ Tamtéž, s. 269.

⁷⁷ LAMPRECHT, Arnošt. *České nářeční texty: vysokoškolská učebnice pro filozofické a pedagogické fakulty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976, s. 8.

východomoravských nářečí v oblasti tzv. Slovácka, období dospělé fáze života však prožila na rozdílných místech s cílem v Lipníku nad Bečvou.

A) Přehláska $a > (\text{ě}) > e$

V získaném materiálu byla zaznamenána ukázka zachování nepřehlasované podoby a namísto přehlasovaného e (např. *koša > koše*, *vesnica > vesnice*). Změna $a > e$ se do současné podoby ustálila přibližně v 16. století. Tato nepřehlasovaná podoba se vyskytuje v převážné části východomoravské nářeční skupiny.⁷⁸ Blíže jsme se této změně věnovali na straně 27 kapitoly 7.1.1 bodu A.

- „*tak to máš dat do **koša*** ↓“
- „*tam bidleli ve víru → to je taková **vesnica** vír* →“

B) Diftongizace $ú > ou$

Dalším znakem, který můžeme v rámci hláskoslovného rozboru zaznamenat, je neprovedení diftongizace $ú > ou$, ke které došlo v 15. století. K tomuto provedení nedošlo u nářečí východomoravských.⁷⁹ Touto změnou jsme se již blíže zabývali na stranách 29 - 30 kapitoly 7.1.1 podkapitoly bodu C.

- „*?a: jelikož tam **ňejakú** dobu ještě musel d'ela:t tak tak jak ?oňi se vzali tak ?ona tam γvilku tak ?ona tam bidlela taki* ↓“
- „*tag v rodném listě mám **napsanú** svoju mamku*“

Kromě neprovedení této hláskové změny se můžeme v okrajových pohraničních částech východomoravské nářeční skupiny setkat s vlivem slovenského jazyka. V rámci tohoto faktu můžeme zaznamenat i tvar zájmena ukazovacího ve formě *taký*.

- „*?ona trpjela i: s **plícama tu takú***“

C) Obalované l

V textu můžeme v jednom případě nalézt také hlásku $ɫ$ nebo tzv. obalované l . Bližším informacím ke vzniku a výskytu této hlásky jsme se věnovali na straně 31 kapitoly 7.1.1 podkapitoly bodu F. Hláška, která je typická pro jižní podskupinu

⁷⁸ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 119. ISBN 14-567-72.

⁷⁹ LAMPRECHT, Arnošt. Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 110-111. ISBN 14-599-86.

východomoravské nářeční skupiny, se v tomto kontextu vyskytuje pouze jako cílené použití po vzoru zástupce starší generace. Časté a přirozené použití obalovaného *l* v běžné mluvě tak u zástupce střední generace nemůžeme prokázat.

- „no tak bila +sem *mɔadá* ↓“

7.1.3 Nejmladší generace

Následující hláskoslovný rozbor zvukového materiálu, který zaznamenal konverzaci se zástupcem nejmladší generace, nám představí několik nejvýraznějších hláskových změn, které jsme v mluveném slovu zachytili. Mluvčí nejmladší generace prožil celý život v Lipníku nad Bečvou. Cílem je tedy zjistit, nakolik byl ovlivněn mluvou jiných členů rodiny, školským spisovným jazykem nebo vrstevníky, kteří mohou pocházet z jiných nářečních oblastí.

A) Změna úzení *é* > *í*

První ze zaznamenaných změn v promluvě je existence starého *é*, které se nezúžilo v *í/ý*. Podle *Historické mluvnice* češtiny došlo od 16. do 18. století k pomalé a postupné změně úzení *é* > *í*, a to zejména po měkkých souhláskách.⁸⁰ Toto většinové zachování původního nezúženého *é* je jednou z hlavních charakteristik východomoravské (moravskoslovenské) a slezské nářeční skupiny, kromě okrajových úseků na Ostravsku.⁸¹ V získaném materiálu se v rámci této charakteristiky vyskytuje pouze jediný příklad, jehož používání není mluvčímu přirozeně vlastní. Věta, v rámci níž byl příklad použit, je v rodině užívána jako ironicky podbarvená věta oznamující - nevím, co na to dál říct.

- „co ti na to mám *řéct* ↓ // mam žvíkačku *f puse viš* ↑ *trošku* ↓“

B) Diftongizace *ý* > *ej* > *é*

Na konci 14. století došlo ve velkém počtu dokladů ke změně *ý* > *ej* po souhláskách od původu tvrdých. Změna do spisovného jazyka nakonec nepronikla, ale došlo k ní na přelomu 15. a 16. století na velké části dialektů. Tato změna je typická pro nářeční skupinu českou v užším smyslu a nářečí středomoravská, kde se

⁸⁰ LAMPRECHT, Arnošt. Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 114-116. ISBN 14-599-86.

⁸¹ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 263. ISBN 14-567-72.

realizovala téměř důsledně. Na Moravě došlo k další změně, a to k následné monoftongizaci *ej* > *é*. Respondent nejmladší generace použil diftongizovanou podobu *-ej*, která se v drobných územních úsecích vyskytuje také v úzké hranici podél jihovýchodního pruhu středomoravských dialektů mezi Mikulovem a Kyjovem, dále na dvou mikroareálech východomoravských nářečí – na východ od Kyjova a v okolí města Kelče. Tato změna byla zaznamenána pouze v zakončení přídavného jména, nikoliv uvnitř slova. Použití tohoto diftongu můžeme přisuzovat rozšiřující se obecné češtině.⁸²

- „to biy musel vjed'et jag že ↓ zitra budu **skoušenej** z ?anglišťini neumim to“

C) Kvantitativní rozdíly vokálů - krácení

K velmi častým změnám zaznamenaným u mluvčího patří absence kvantity u vokálů. V tomto případě se však vyskytuje určitá rozkolísanost, jelikož krácení vokálů není podmínkou v celé promluvě. Jedná se především o krácení hlásek *ú* a *í*, které se vyskytují převážně v pozici uprostřed slova. Příčina tohoto krácení *í* > *i* a *ú*(*ü*) > *u* je podle ČJA nejspíše fonetickou záležitostí. Změna v krácení spočívá v tom, že původní dlouhé vokály *í*, *ú* byly v důsledku napjaté výslovnosti kratší než *é*, *o* a *á*. Časem se všechny dlouhé samohlásky poněkud zkrátily a vokály *í*, *ú* se dostaly do kategorie vokálů krátkých. Takto ČJA vysvětluje redukci původního pětičlenného systému na systém tříčlenný, který je typický pro většinu středomoravských nářečí a v české nářeční skupině v užším smyslu. K českému krácení navíc ČJA přiřazuje také krácení vokálu *á*, který se vyskytuje v morfologických koncovech některých českých nářečí. Krácení ostatních vokálů je pak typické pro nářečí slezské.⁸³ Krácení dlouhých vokálů *í* a *ú* zmiňuje i Karel Fic v publikaci *Mluvená čeština na Moravě*⁸⁴, dokládá je příklady z konkrétního fonetického přepisu a zasazuje toto krácení do nářeční skupiny středomoravské.

Mluvčí nejmladší generace prožil celý život v Lipníku nad Bečvou. Vzhledem k tomuto faktu jsme nahlédli i do článků *O lipenském nářečí a jeho sbírání*, které postupně uveřejnil Kout v *Záhorské kronice*. Kout popsal město jako území s nářeční rozmanitostí: „...v Lipníku samém vyslovují všechny samohlásky krátce, takže tu

⁸² BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 79-80. ISBN 80-200-0013-5.

⁸³ Tamtéž, s. 300.

⁸⁴ BOGOCZOVÁ, Irena, Eva JANDOVÁ, Jaroslav HUBÁČEK, Dana DAVIDOVÁ, Jan CHLOUPEK a Karel FIC. *Mluvená čeština na Moravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1997, s. 27. ISBN 8070424788.

máme: luka, stryc. Tato krátkost samohlásek a zároveň přízvuk na předposlední slabice dodává nářečí města Lipníka rázu lašského. Známý dialektolog Bartoš také praví, že mluva obyvatelů města Lipníka má ráz hanácko-lašský, což si můžeme vykládati též tak, že výslovnost jest podobná lašské, kdežto zásoba slov shoduje se více s nářečím hanáckým.⁸⁵ Tyto články však jen potvrdily krácení vokálů *u* a *i* (*y*), o kterém jsme se již zmiňovali.

- „**nemam** co **řict** ↓“
- „tož **bavim** se tam z **ňekim** ↓ /“
- „já **nevím** jak se **ciťi** ↓ / na **ňich** to **neňi** **ňijak** poznat ↓“
- „tak ?asi to **umí lip skrit** nebo tak ↓ /“
- „kdi je **mam** **vipracovat** ↓ **nest'iham** ↓“
- „ne **snažim** se to **řict** ↓ / to **visvjetlit** ?a tak ↓“

D) Disimilace skupiny hlásek *čt* > *št*

Poslední výraznější změnou nalezenou ve zkoumaném materiálu je disimilace skupiny hlásek *čt* > *št* na začátku slov, u některých pak i následující alternace hlásek *r/ř*. Tato změna se podle *Nástinu české dialektologie* Běliče vyskytuje na celém území bez rozdílu nářečí, je ale omezena pouze na některá slova. Jedná se o rozdíl vyplývající z pozičních změn souhlásek vedoucích ke zjednodušení čtení slov. Některá slova, jako například *číst* nebo *čtenář*, však zůstávají v této výslovnosti zachována bez artikulační změny.⁸⁶ Ke změnám došlo v závislosti na hláskovém okolí následně po vokálu. K artikulační změně tak došlo u slov *čtverka* (*štverek*, *štverki*), *čtvrtek* (*štvrtek*) a *čtvrťletka/čtvrťletní písemná práce* (*štvrťletka*). V jednom případě k disimilaci nedošlo, a to v závislosti na předchozím konsonantu (*čtyři*).

- „**musim** ?ud'elat ?abix **mňel** do **štverek** ↓ **znamki** ↓“
- „**mam** tam **dvje štverki** ↓“
- „ve **štvrtek** **třeba** **pišem** s **cvičení** +sem **mislel** že ?uš to **mám f** **suxu štverku** ?a **ještě** **budu muset** **bojovat** **hodně** ↓“

⁸⁵ KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 1, str. 10 [cit. 2015-05-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk11-1.pdf>>.

⁸⁶ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 55. ISBN 14-567-72.

- „*třeba tetka ve středu pišem z němčini ↓ bi mňe zajimalo jak se na to na?učim gdiš pišu +ešće aj z matiki dopisuju ↓ ?a vixází mi tam **čtři**_cele dvacetpjet ?a su maturant ↓ **štvrtletku** ↓*“

7.2 Rovina tvaroslovná

Tato podkapitola se bude věnovat morfologickému rozboru nejvýraznějších změn ve zkoumaném textu, které se odlišují od spisovné normy.

7.2.1 Nejstarší generace

A) Podstatná jména – pomnožné jméno „dveřá“ rodu ženského

V získaném materiálu jsme zaznamenali tvar podstatného pomnožného jména rodu ženského v podobě *dveřá*. Spisovné a nejčastěji užívané označení s největším územním rozsahem ve tvaru *dveře* je podle ČJA od původu i-kmen. V územních dialektech se mimo jiné můžeme setkat s tvarem *dveřa* s krátkou koncovkou –a, která je novotvarem podle středních jo-kmenů. Tato koncovka je příznačná pro hromadná a pomnožná jména především na jihovýchodní Moravě, konkrétně se s ní můžeme setkat na Břeclavsku a jižním Uherskobrodsku.⁸⁷ Respondentka nejstarší generace použila tento výraz v drobné obměně s dlouhou koncovkou –á, která označuje větší množství dveří než pouze jedny, které se vytvářely v továrně.

- „*cobi ↓ / tam sa d'eua_{uo} z dřevem ↓ / **dveřá** ↓ / vra:ta ↓ // já +sem d'eua_{ua} s jednim m_uadim dřeva ↓ / ?a: → / **dveřá** ↓ / zužim ↓ / takim hodnim ↓ /*“

B) Podstatná jména a zájmena – zvláštní typy deklinace

V textu se objevily zvláštní typy deklinace, a to jak u podstatných jmen, tak u jednoho příkladu zájmena.

Deklinační koncovka –om středního rodu dativu plurálu s konkrétním příkladem *prasatom* se skloňuje podle vzoru *kuře*, které v minulosti patřilo k nt-kmenům se základem v plurálu rozšířeným o slovtvorný sufix –at-. ČJA zmiňuje tento vzor v dativu plurálu, jehož „zakončení územně vymezuje na celkem čtyři od sebe oddělené areály: v záp. Čechách, na Doudlebsku, na záp. Moravě zhruba mezi Novým Městem, Boskovicemi a Třebíčí a ve východní polovině Moravy.“⁸⁸

⁸⁷ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 680. ISBN 80-200-0921-3.

⁸⁸ Tamtéž, s. 236.

Deklinační koncovka *–ách* u propria ženského rodu v lokálu plurálu, která se vyskytuje u slovního spojení v *Bojanovicách*, je skloňována podle staročeského jakmenového vzoru *duša*. Tento tvar koncovky se vyskytuje na území středomoravských nářečí bez jeho centrální části a na území východomoravských nářečí. V rámci slezské nářeční skupiny se můžeme setkat s koncovkou se zkráceným vokálem *–ach*.⁸⁹

Zvláštní deklinační koncovka *–(a)ma* objevující se u podstatného jména mužského rodu životného instrumentálu plurálu u spojení s *rodičama* a zájmena přivlastňovacího mužského rodu životného instrumentálu plurálu ve spojení s *mojima* je podle Běličova *Nástinu české dialektologie* velmi běžná u nářeční skupiny české v užším smyslu, dále u nářeční skupiny středomoravské a u nářeční skupiny východomoravské. S touto koncovkou se však můžeme setkat také na území slezské nářeční skupiny, avšak s dubletní a mnohem častější obměnou *–(a)mi*.⁹⁰ ČJA však tyto koncovky dále územně rozděluje, a to v rámci tvarů *–(e)ma* a *–(a)ma*, jejichž hranice výskytu se kryje s izoglosou přehlásky *a > (ě) > e*. Koncovka *–(a)ma* se tak vyskytuje na téměř celé Moravě až po linii Opava-Uherský Brod-Vsetín.⁹¹

- „se *prasatom* nad'ejajú ?a →“
- „v *bojanovicax* ?on bil bojanovičan ↓“
- „ne s *rod'ičama* ↓ / *mojima* ↓“

C) Zájmena – skloňování ukazovacích zájmen „ten“, „ta“, „to“

V získaném materiálu můžeme nalézt některá specifika u skloňování ukazovacích zájmen *ten*, *ta* a *to*. Došlo k nim u ženského rodu genitivu singuláru (*do tej tatri*), akuzativu singuláru (*budú bombardovat tú fabriku*) a lokálu singuláru (*?on ?onemocněu f tej → /nemocnici*) a u středního rodu genitivu singuláru (*s teho německa*, *do teho*), dativu singuláru (*šustka +zme temu říkali*) a lokálu singuláru (*za yvílu po_tem ↓*).

U zájmenných tvarů rodu ženského došlo během historické doby k vyrovnání tvarů genitivu, dativu a lokálu singuláru. Ve spisovném jazyce tak převládla podoba *té*, která se vyskytovala pouze v genitivu, následně však i v dativu a lokálu. U některých nářečí však došlo naopak k vyrovnání podle dativu a lokálu. Pro moravská

⁸⁹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 268. ISBN 80-200-0921-3.

⁹⁰ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 162, 219, 242, 265. ISBN 14-567-72.

⁹¹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 276-278. ISBN 80-200-0921-3.

nářečí jsou tak typické tvary *tej*, a to v genitivu, dativu a lokálu singuláru.⁹² Tvar zájmena *tú* v akuzativu singuláru je typický pro nářečí východomoravská a východní část středomoravských nářečí a jeho flexe byla ovlivněna deklinací složenou.⁹³

Zájmenné tvary rodu mužského a středního můžeme považovat za nářeční s územním centrem na Moravě, u nichž došlo k analogickému vyrovnání podle měkkého skloňování zájmen, popřípadě podle tvarů složené adjektivní flexe (*teho* podle *našeho*, *temu* jako *našemu*, *tem* podle *o něm/o našem*), jak uvádí ČJA⁹⁴ i Jaromír Bělič v *Nástinu české dialektologie*.⁹⁵

Tvar *teho* se vyskytuje na území nářeční skupiny středomoravské, východomoravské a slezské.⁹⁶ Tvar *tem* ve středním (a mužském) rodě lokálu singuláru se vyskytuje v oblasti středomoravských nářečí, dále severním a jižnímu úseku východomoravských dialektů. Jihozápadní Morava a odděleně také střední úsek východomoravských dialektů si zachovávají starý tvar *tom*.⁹⁷ Tvar *temu* ve středním (i mužském) rodě dativu singuláru se vyskytuje téměř na celém území Moravy, a to především na její východní části směrem od linie Mikulov-Brno-Boskovice-Šumperk. S tímto tvarem se však můžeme setkat také na území Slezska. Na východním úseku slezského nářečí však dochází k hláskové obměně v podobě *tymu*.⁹⁸

- „já +sem xodiŋa ja +sem xodiŋa @ do **teho** do do **tej** tatri →“
- „že budú bombardovat **tú** fabriku gde d'elaŋi gde bili nasazeŋi →“
- „?on ?onemocŋeu f **tej** → / +diž bil zrazení tak ?on tam mal v nemocŋici ?umřeŋ →“
- „v ňemecku ?a ?on ?utéku s **teho** ňemecka ↓“
- „šustka +zme **temu** říkali ↓ / pomačkaním bramborám ↓“
- „za γvílu **po_tem** ↓ / ja +sem sa moseŋa @ vidávat ↓“

⁹² LAMPRECHT, Arnošt. Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. Historická mluvnice češtiny. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 182. ISBN 14-599-86.

⁹³ Tamtéž, str. 183.

⁹⁴ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 382-386. ISBN 80-200-0921-3.

⁹⁵ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 176-177. ISBN 14-567-72.

⁹⁶ Tamtéž, s. 247-301.

⁹⁷ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 384. ISBN 80-200-0921-3.

⁹⁸ Tamtéž, s. 382.

D) Slovesa – infinitiv „chcet“

Ve fonetickém zápisu jsme mohli zaznamenat použití tvaru *chcet* namísto spisovné podoby *chtít*. Infinitiv nepravidelného slovesa *chtít* bývá často v souvislosti s nářečím zaznamenáván v diferenci *chtít* x *chtět*, která je daná tzv. moravským krácením dvouslabičných infinitivů, ale také analogickým vyrovnáváním podle tvaru přičestí minulého v podobě *chtěl*. Obměny ve formách *chcit* a *chcet* následně vznikly integrací přítomného a infinitivního kmene. Konkrétní podoba *chcet* se tak vyskytuje na jižním Novoměstsku, jižním Boskovicku, Břeclavsku, Brněnsku i jihovýchodním Třebíčsku. Odděleně se s tímto tvarem můžeme setkat i v rámci kopaničářského nářečí, ale také v jižním a západním úseku slezského nářečí. Na okrajích těchto nářečních území bývá tvar *chcet* používán v dubletě s tvarem *chtět*.⁹⁹

- „jeho sestra nebo švagrová ↓ / *xceli* ?abizme sa namu:viyi ↓“

E) Slovesa - imperativ „byd“

Zaznamenali jsme zvláštní tvar imperativu slovesa *být* ve formě *byd'*. V imperativních formách 2. osobě singuláru slovesa *být* mohou být kromě tvarů s kořenovou samohláskou *u* zapsány i tvary s kořenovým vokálem *y*. Tvar slovesa v podobě *byd'* je označován jako sekundární tvar, který vznikl analogií podle tvarů s kmenem infinitivním a minulým (*být*, *byl*). Tato změna vznikla jako odraz tendence po zpravidelnění základu v paradigmatu. Formy imperativu slovesa *být* mají územně vymezeny velmi ostré hranice výskytu. Forma *byd'* se vyskytuje ve větší západní části Moravy, na většině Slovákka a na východní polovině slezských nářečí s přilehlou částí východního Valašska. Dubletně však bývá používána i v oblasti Českých Budějovic.¹⁰⁰

- „+enom *bit'* hodná ↓ /“

7.2.2 Střední generace

Následující rozbor nás uvede do výčtu nejvýraznějších jazykových odchylek od spisovného jazyka. Stručný popis použitý na konkrétních příkladech by nám měl vysvětlit, do jakého nářečí tyto změny mohou spadat, popřípadě proč k nim došlo nebo naopak nedošlo.

⁹⁹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 510-512. ISBN 80-200-0921-3.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 610.

A) Slovesa – infinitiv „mět“

Infinitivní tvar slovesa *mít* se ve fonetickém přepisu objevil několikrát ve formě *mět*. Tato skutečnost je typická pro pomezí pásma českého nářečí v užším smyslu a nářečí středomoravské. ČJA označuje tvar *mět* (popřípadě *mňet*) jako nářeční podobu infinitivu slovesa *mít*, která je dána tzv. moravským krácením v původně dvouslabičných infinitivech. Tato situace mohla být dále podpořena i shodou vokálu tvaru přičestí minulého *měl*. Nářeční tvar tohoto slovesa se vyskytuje na východní části území, přesněji na celém území Moravy bez jejího jihozápadního okraje, a také ve Slezsku. Dubletně se spisovných tvarem *mít* se můžeme setkat také na Jihlavsku, Náchodsku a území mezi Svitavami a Brnem.¹⁰¹

- „že ?už nebudu **mňet** jako mamku ↓“
- „?ale prostě dneska se to tag bere musí **mňet** vzd'elání musí **mňet** maturitu: ?aj gdiš t je to nesxopní človje:k ?a může bít sxopnější ten bez maturiti ?ale to vůbec nígdo neřeší ↓“

B) Podstatná jména – zvláštní typ deklinace

Ve fonetickém přepisu můžeme zaznamenat neobvyklý způsob skloňování, a to konkrétně u podstatného jména ženského rodu singuláru instrumentálu s deklinační koncovkou *-(a)ma* u slovního spojení *s plícama* namísto spisovné podoby *s plícemi/plicemi*. Tímto zakončením jsme se již blíže zabývali na straně 123 kapitoly 123 bodu 123. Ačkoliv se však v této situaci jedná o ženský rod, jeho územní začlenění je stejné, tedy téměř celá Morava (bez jihozápadní části, Zábřežska, Litovelska a severního Boskovicka) po linii Opava – Uherský Brod.¹⁰²

- ?ona trpjela i: s **plícama** tu takú

C) Zájmena – skloňování „ten“, „to“

Ukazovací zájmena **ten** a **to** můžeme v materiálu nalézt v různých pádech v odlišných podobách: ve tvaru středního/mužského rodu genitivu singuláru (*prúbjex teho*, *s teho*), ve tvaru středního/mužského rodu lokálu singuláru (*?o tem*) a ve tvaru mužského rodu genitivu plurálu (*xod'í spoustu tix studentú*). Vzniku a územnímu výskytu zájmenných tvarů *teho* a *tem* jsme již blíže zabývali na stranách 36-37

¹⁰¹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 508-510. ISBN 80-200-0921-3.

¹⁰² Tamtéž, s. 292.

v kapitole 7.2.2 bodu B. Genitiv plurálu ukazovacího zájmena *tých/tych* se vyskytuje vedle spisovného tvaru zájmena *těch*. Forma *tých* vznikla podle složené adjektivní flexe (jako *dobrých*) a vyskytuje se na větší části východomoravských a slezských nářečí, kde však převládá podoba s krátkým vokálem ve formě *tych*. Tato podoba se však podle ČJA překvapivě vyskytuje z větší části v prostředí východomoravských nářečí a na západě Plzeňska.¹⁰³

- „*?a těžší průbjex **teho** té nemoci +sem mňela:* →“
- „*ne: potom +sem se s **teho** +spamatovala:* →“
- „*no ?ale já se s tím ?o **tem** tetka bavít nexcu* ↓“
- „*xodí třeba spoustu **tix** studentů* ↓“

D) Slovesa – tvar „su“

Zaznamenali jsme tvar slovesa *být* v 1. osobě singuláru ve formě *su* ve významu existenciálním. Tato sekundární podoba slovesa byla vytvořena analogicky podle pravidelných sloves typu *nesu*, přičemž východiskem pro tuto analogii byla podoba 3. osoby plurálu ve tvaru *sou*. Podoba *su* byla zachycena téměř na celé Moravě, především na její jižní části, s výjimkou jihozápadního a severního okraje východomoravských nářečí.¹⁰⁴ Bělič rovněž územně rozčleňuje sekundární podobu tohoto slovesa, avšak jako součást celých středomoravských a východomoravských nářečí.¹⁰⁵

- „***su** tetka v psixické pohodě* →“
- „*já **su** třeba +neska furt ?unavená nebo tak*“

7.2.3 Nejmladší generace

A) Podstatná jména – zvláštní typ deklinace

V nahrávce jsme zaznamenali tvar ženského rodu *papuča*, který je podle spisovné češtiny ženského rodu ve tvaru *papuče*. Konkrétní příklad se poté ve fonetickém zápisu objevuje v singuláru instrumentálu se zakončením *-ou* namísto *-í*. Důvodem je neprovedení přehlásky *a > e*, ke které nedošlo v určitých nářečích.

¹⁰³ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 386. ISBN 80-200-0921-3.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 605.

¹⁰⁵ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 242, 265, 272, 281. ISBN 14-567-72.

Důsledkem jsou shodující tvary měkkého skloňovacího typu s typem tvrdým. Tvar *papuča* je typický pro nářečí moravskoslovenské spadající do nářeční skupiny východomoravské, ale také českomoravská nářečí (odděleně Kelečsko a dolská nářečí) a nářečí slezská.¹⁰⁶

- „s *tou papučou* ↑“

B) Zájmena – skloňování osobního zájmena „ona“

V rámci fonetického přepisu jsme zaznamenali specifické podoby zájmena *ona* v akuzativu singuláru (*můžu ju odpálit*) a v instrumentálu singuláru (*s ňou*). Bělič v *Nástinu české dialektologie* uvádí, že „v jednotném čísle ženského rodu jsou podobně jako u podstatných jmen v 1., 4., 7. pádě měkkého skloňování ve východnějších nářečích koncovky shodné se skloňováním tvrdým“, přičemž uvádí konkrétní příklady 4. pádu *ju* a 7. pádu *s ňou*.¹⁰⁷

Tvar akuzativu singuláru ve formě *ju* pravděpodobně vznikl neprovedením přehlásky *u > i*. Tento tvar se nachází odděleně na území Novoměstska, západního Boskovicka a Zábřežska, dále na většině východomoravské nářeční skupiny, slezské nářeční skupiny a na východním okraji středomoravských nářečí.¹⁰⁸

Pro instrumentál singuláru měla stará čeština tvar zájmena *ňú*, který se v našem případě diftongizoval do tvaru *ňou*. Tento tvar se podle ČJA územně vyskytuje pouze v malém areálu Novoměstska a Žďárska.¹⁰⁹

C) Slovesa – tvar „chcou“

Podoba slovesa *chtít* se v 3. osobě plurálu indikativu přezenta vyskytuje namísto spisovného tvaru *chtějí* ve tvaru *chcou*. Podoba *chcou* je podle ČJA „analogickým novotvarem podle produktivních typů končících na *-ou* (např. *nesou*).“¹¹⁰ Toto sloveso patří ke tvarům, které jsou podle Běliče typické pro středomoravskou nářeční skupinu.¹¹¹ ČJA však toto zakončení umisťuje odděleně

¹⁰⁶ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 149-150. ISBN 80-200-0921-3.

¹⁰⁷ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 176. ISBN 14-567-72.

¹⁰⁸ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 354-358. ISBN 80-200-0921-3.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 358-359.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 456.

¹¹¹ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 191. ISBN 14-567-72.

na drobnější území jižních Čech, téměř celé Moravy (v jihozápadní části dubletně s hláskovou obměnou *scou*) s výběžkem na Hlinecko a dále ve Slezsku.¹¹²

- „že *fšeci xcou fšeco* ↓“

D) Slovesa – tvar „su“

Ve smyslu existenčním se v 1. osobě singuláru vyskytuje sloveso *být* ve tvaru *su*, případně i v jeho záporné podobě ve tvaru *nejsu*. Blíže jsme se tomuto jevu a jeho územnímu rozšíření věnovali na straně 123 v kapitole 123 bodu 123.

- *nejsu babička* ↓
- *+šak ňegdi su venku* ↓ *gdiž +du ze školi ?a do školi* ↓
- *?a vixází mi tam čtíri cele dvacetpjet ?a su maturant* ↓)

7.3 Rovina lexikální

Tato podkapitola se bude zabývat lexikální stránkou získaného zvukového materiálu, v rámci níž budou vysvětleny významy jednotlivých slov, které budou doloženy konkrétními úseky vyňatými z fonetické transkripce. Zajímat nás rovněž bude původ výrazů a jejich zařazení do případného nářečí. Jako opory k vypracování této podkapitoly byly použity internetová verze *Slovníku spisovného jazyka českého*, knižní verze *Slovníku nespisovné češtiny*, knižní verze *Etymologického slovníku*, knižní verze *Českého jazykového atlasu* a *Nástin české dialektologie* Jaromíra Bělice. Slova jsou seřazena abecedně.

7.3.1 Nejstarší generace

A) Podstatná jména

Děcko je podle SSJČ spisovným, avšak expresivním označením pro dítě. Tento výraz je rozšířený především na Moravě, rozšiřuje se ale i do jiných částí republiky, zejména však její východní část, rovněž také východní část Čech. Podle Atlasu českého jazyka vznikl tento výraz odvozením od tvaru dítě s přidáním expresivního sufixu *-sko*.¹¹³ Výraz se vztahuje nejen k dětem, v plurálu se může používat

¹¹² BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005, s. 460. ISBN 80-200-0921-3.

¹¹³ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993, s. 100-101. ISBN 80-200-0014-3.

k hromadnému oslovení určité skupiny vrstevníků.¹¹⁴ V kontextu pro tuto práci relevantním se však tento tvar vztahuje k označení malého dítěte, konkrétně dívky. ČJA tento výraz nazývá dialektismem, který označuje nedospělou osobu ženského pohlaví, tedy mladou dívku přibližně ve věku do 12 let.¹¹⁵ S tímto tvarem jako dialektismus se setkáme v okolí Bystřice pod Hostýnem, Valašského Meziříčí a především Vsetína.

- „/ ?ona biya jako maýé *d'echo* ↓“

Dědina je nářeční označení pro vesnici neboli obec venkovského typu. SSJČ označuje tento výraz jako typický pro oblast Moravy, ČJA jej specifikuje pro oblast nejen Moravy, ale i Slezska, kde se můžeme setkat rovněž se spisovnou podobou *vesnice*.¹¹⁶ Výraz *dědina* podle pochází z polského *dziedzina* a původně bylo označením pro majetek, kterému vládne děd, přesněji také dědictví jakožto nemovitý majetek patřící jednotlivci.

- „*d'ed'ina* vedle no ↓ / vedle dolňý bojanovic ↓“

Označení **děvčica** je nářeční označení pro děvče, dívku či holku. Pro nás je relevantní výraz děvče, který se podle ČJA vyskytuje na celém území Moravy a v jihočeské oblasti. Jednou z následující nejrozšířenějších slovo tvorných odvozenin je přehlasovaná podoba *děvčice* (v rámci naší práce nepřehlasovaná podoba *děvčica*), se kterou se můžeme setkat na Slovensku.¹¹⁷ Další možností využití tohoto slova je vytvoření jeho deminutiva do tvaru *děvčička*. Oba tvary byly v záznamu použity.

- „/ ?alenku +sem si vzaýa jako maýoý *d'efčičku* ↓“
- „/ti +si ta žanetko tak+á šikovná *d'efčica* ↓“

Slovo **muzika** je německého původu a obecně je označením pro hudbu. Muzika však může označovat také tradiční lidovou zábavu čili večerní tancovačku, obvykle konanou v neděli nebo v rámci obžínky (slavnost po dokončení žní). Tento tvar je již označován jako staročeský.¹¹⁸ Můžeme však vzít v potaz i převzetí ze slovenského jazyka, a to v pohraničních částech východní Moravy, kde rovněž

¹¹⁴ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=d%C4%Bcko&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹¹⁵ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993, s. 68-69. ISBN 80-200-0014-3.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 350-351.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 68-69.

¹¹⁸ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=muzika&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

užívá významu vesnické tancovačky. Samotný tvar muzika jako označení hudby se však vyskytuje na celém českém území.¹¹⁹

- *no xod'iua +sem g muzice no ↓ /“*

Proprium **Potvoranka** se vztahuje k obyvatelce vsi Starý Poddvorov, která se v minulosti jmenovala Potvorov.¹²⁰ V záznamu je rovněž zmíněn výraz **Potvorovsko**, kterým respondentka značí danou vesnici.

- *„je jedna **potvoranka** ↓ / jeho sestra nebo švagrová ↓“*
- *„na **potvorofsku** +zme bili ↓“*
- *„nová pječná postavená ↓ / tam xod'ili aj → / mne sa zdá že s **potvorofska**“*
- *„?a: teta s **potvorofska** jag je já nevím ↓“*

Šustka je nářeční označení pro nenáročný pokrm připravený z rozmačkaných brambor, mouky, másla a mléka. Tento pokrm je známý převážně jako šhubánky, šulánky nebo také bramborové noky.¹²¹ I samotná respondentka v rámci provádění nahrávky vysvětlila, o jaký pokrm jde.

- *„/ **šustka** +zme temu říkali ↓ / pomačkaním bramborám ↓ /“*

B) Přídavná jména

Jinčí nebo také **jinší** jsou adjektiva odvozená od výrazu *jiný*. Jedná se o nářeční tvary, které mohou být považovány za pozitivy ve významu *jiný* či jako komparativy ve významu *lepší*.¹²² V našem materiálu nacházíme příklad prvního typu.

- *„každí to d'eua ne @ každí něco **jinčího** no → /“*

Adjektivum **šikovný** označuje člověka, který je zručný, schopný, dovedný, obratný, popřípadě také chytrý nebo vhodný. Toto označení je obecně velmi těžké uchopit, jelikož označuje vnitřní i vnější vlastnosti člověka, které ho popisují kladně. Být *šikovný* tak může označovat člověka, který je zručný, chytrý, dovedný, mravný, ale také dobře stavěný a pohledný. ČJA zmiňuje tvar *šikovný* jako nářeční tvar vyskytující se jižně od Vsetína a na Frenštátsku, a to ve významech kloudný, zručný a

¹¹⁹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 319-320. ISBN 80-200-0013-5.

¹²⁰ Obec Nový Poddvorov [online]. Nový Poddvorov [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.novypoddvorov.cz/obec/o-obci/>>.

¹²¹ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=%C5%A1uska&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹²² *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=jin%C5%A1%C3%AD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

chytrý.¹²³ Tento tvar se může použít i ve spojení s označením věci.¹²⁴ V rámci této práce je však výraz *šikovný* označením pro soubor vnitřních i vnějších kladných vlastností člověka, tedy nejen pro zručnost, chytrost a dovednost, ale také pro pozitivní ohodnocení fyzického vzhledu.

- „?ale ti +si *šikovná* ↓“
- „?on bių *šikovní* xųapec ↓“

Označení **shnilý** je expresivní výraz označující člověka, který nerad pracuje, je líný či pohodlný. U výrazu *shnilý* můžeme zaznamenat lexikální diferenciaci oproti užívanému tvaru *líný*. Lexém *shnilý* je charakteristický pro východní polovinu Moravy a větší část Slezska. Můžeme se však setkat i s podobou *hnilý*, která se vyskytuje v úzkém pruhu podél moravsko-slovenských hranic.¹²⁵ Výraz podle *Slovníku nespisovné češtiny*¹²⁶ vznikl pravděpodobně z německého slova *faul*, které v překladu znamená shnilý, v hovorovém jazyce také líný. Respondentka tímto výrazem označuje sama sebe v rámci obhajoby své celoživotní pracovitosti:

- „ja +sem já +sem tam d'eųaųa moc rokú ja +sem biųa ?aji vícát odmňeňená
→ / protože já +sem nebiųa *zhňiųá* ↓ /“

C) Příslovce

Adverbia **barskde** nebo také **barkde** patří mezi specifické jazykové prvky používané pouze na Moravě. Bělič uvádí, že se jedná se o moravismy, jejichž základem jsou místní nářečí. Předpona *bar-* se může pojit i se zájmeny.¹²⁷ ČJA také zmiňuje tvary *bar-*, popřípadě *bár-* či *bars-*, avšak nikoliv jako předložky, ale jako spojky, které označují větu přípustkovou a nahrazují tak spojky přestože, i když nebo třebaže. U spojky *bár-* se má podle ČJA za to, že je přejatá z maďarštiny. Rozšíření této spojky je velmi nízké, vyskytuje se pouze na Břeclavsku a příhraničním pruhu východomoravských dialektů.¹²⁸ V našem případě přeložíme tyto tvary jako *kdekoliv* či přesněji *leckde*.

¹²³ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993, s. 179-181. ISBN 80-200-0014-3.

¹²⁴ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=%C5%A1ikovn%C3%BD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹²⁵ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993, s. 181-183. ISBN 80-200-0014-3.

¹²⁶ *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2009, s. 366. ISBN 978-80-7345-198-1.

¹²⁷ BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie: vysokošk. učebnice*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 204. ISBN 14-567-72.

¹²⁸ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 472-473. ISBN 80-200-0013-5.

- „/ ?a skovávaŋ sa po bojanovicáx → / **bargde** ?abi sa mohl skovat ?a → /“

Príslovce **všade**, odpovídající na otázku kde? odpoví na všech místech, byl v nahrávce zaznamenán jako další z řady nářečních vyjádření. Spisovně užívanými formami jsou výrazy *všude*, popřípadě *všady*. Podle ČJA je tvar *všade* charakterizován jako slovotvorně diferenciovaný tvar s odvozením od pronominálního základu vš- příponou –ade. V rámci tvarů tohoto příslovce je jazyková situace českého jazyka složitá, jelikož se vyskytuje množství dublet i triplet. Tvar *všade* tedy z největší části pokrývá jižní polovinu středočeských dialektů, severní části východomoravských nářečí a východ slezských nářečí.¹²⁹

- „to sa d'euá **fšade** tam ↓ / ?a to ↓“

Fčilkaj je nářečním ekvivalentem spisovného adverbia *nyní/teď* a vykazuje lexikální rozdíly oproti zmíněné spisovné formě. Výraz *včil* vznikl podle ČJA ze středočeského adverbia *včile*, které znamená v této chvíli, a to konkrétně z předložkového spojení *v čile/čile* = *ve chvíli*. K výrazu *včil*, který je rozšířený po celém území středomoravského, východomoravského a slezského nářečí, můžeme připojit postfix –ka, popřípadě také –kaj. Ačkoliv je postfix –ka používáný po celém českém území, se základem *včil/včil* se vyskytuje pouze na území středomoravského nářečí, o čemž informují ČJA¹³⁰ i SSJČ.

- „**fčilkaj** nebo z rod'ini nekoŋo →“

Jináč nebo pouze **ináč** jsou adverbia zaznamenaná mimo jiné i v SSJČ a znamenají jinak nebo jiným způsobem.¹³¹ Jsou označována jako obecná adverbia, která pocházejí z polského tvaru *inaczej*. ČJA zmiňuje výskyt tvaru *jináč* především na jižní polovině Čech, občasně a nepravidelně také na přechodu nářečí českomoravského, v nejmenší míře na východní straně od Boskovic a v širším měřítku na Vsetínsku.¹³²

- „/ kaŋdí to d'euá **?ináč** ↓“

Adverbium **neskoro** je nářečním označením pro výraz *pozdě*. Opakem tohoto výrazu je tvar *skoro* jako označení brzkého, časného. Výraz *skoro* vznikl konverzí

¹²⁹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 514-516. ISBN 80-200-0013-5.

¹³⁰ Tamtéž, s. 535-537.

¹³¹ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=jin%C3%A1%C4%8D&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹³² BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 466. ISBN 80-200-0013-5.

z adjektiva *skorý*.¹³³ ČJA charakterizuje tento výraz jako jeden z mnoha odlišných, které se na českém území vyskytují. V rámci tohoto faktu bylo zjištěno, že se užití výrazu příliš územně neliší v Čechách, zatímco Morava a Slezsko jsou v tomto odlišné a užívají rozlišných adverbíí, která jsou mezi sebou odlišena územně. Tvar adverbia *skoro* (popřípadě *neskoro*) pokrývá většinu Slezska bez česko-polského přechodného pásu, dále také východní polovinu Moravy, a to konkrétně východomoravská nářečí a slezská nářečí, podskupiny valašskou a slováckou.¹³⁴ V rámci tohoto tvaru bylo zjištěno, že se města shodují se svým nářečním okolím. Ve zvukovém záznamu se toto slovo objevuje i ve tvaru *neskûř*, který se vyskytuje na jihu východomoravských dialektů. V okolí můžeme zaznamenat také tvar *neskořej*.

- „no → / ?až **neskûř** ja +sem sa → / mňa to nebaviŭo ↓ “

D) Spojky

Spojovací výraz **aj** nahrazuje ve zkoumaném materiálu spojku *i*, a to velice hojně. Jednoslabičná spojka *aj*, která bývá často používána i v dvouslabičné dubletě *aji*, je územně omezena na velkou část Moravy a Slezska, ale také na východní úsek severočeských nářečí. Pokud bychom však chtěli tyto dublety zcela rozlišit, užití jednoslabičného spojovacího výrazu *aj* můžeme nalézt ve východomoravských dialektech a západní podskupině slezských dialektů, zatímco dvouslabičná podoba *aji* charakterizuje východní podskupinu slezských nářečí, severočeská nářečí a nářečí na severojižním pruhu vedoucím hranicí Šumperk-Prostějov-Kyjov-Mikulov až k Valašsku.¹³⁵

- „na prácu ?**aj** tag na fšecko ↓ “
- „ja +sem já +sem tam d'euaŭa moŭ roku ja +sem biŭa ?**aj** víc+át odmňeňená “
- „tam xod'ili ?**aj** → / mňe sa zdá že s potvorofška ↓ “

¹³³ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=neskoro&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹³⁴ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 532. ISBN 80-200-0013-5.

¹³⁵ Tamtéž, s. 460.

E) Částice

Výraz **tož** se v textu vyskytuje pouze jako partikule navazovací a jedná se o moravský výraz znamenající *tak* nebo *tedy*.¹³⁶ Tohoto výrazu se užívá jako signálu k začátku promluvy. Vznik této částice nastal z pronominálního adverbia, tedy původně *to-že*, podle ČJA lze však uvažovat rovněž o odvození postfixem *-ž* od zájmena *to*. Výskyt tohoto výrazu rovněž zaznamenal ČJA, který jej územně umístil na východní část hranice sledující města Mikulov, Brno, Boskovice a Šumperk.¹³⁷

- „**tož** → / *biyo mňe ho líto no* ↓ /“
- „**tož** *jak já +sem biya z dolňiy bojanovic* ↓“
- „**toš** ?*ale* → / ?*alenku +sem ne_opustila nigdi* ↓“
- „**toš** *jako myad'i ?u muziki mis+im* ↓“

7.3.2 Střední generace

A) Podstatná jména

Výraz **barák** označuje v kontextu získaného materiálu poměrně velký rodinný dům. Původně však tento výraz označoval podle SSJČ dřevěné stavby pro prozatímní ubytování, vesnické chalupy nebo dokonce barabizny, chatrče či staré a sešlé stavby.¹³⁸ Vznik tohoto slova je doložen již v 18. století na Moravě. Slovo přišlo podle *Etymologického slovníku* „za třicetileté války do střední Evropy francouzským prostřednictvím z vojenství španělského“.¹³⁹ Slovní tvar *barák* tedy pochází z francouzského *baraque* či španělského *barraca*. ČJA také zmiňuje tvar *barák* jako označení pro dům, které se v rámci nářečí podkrkonošského používá výhradně ve spojení *na baráku*. Zmíněno je také označení pro vesnickou chalupu.¹⁴⁰ Vzhledem k místu pořízení nahrávek jsme nahlédli i do *Slovníku lipenského nářečí*, který označuje výraz *barák* *postel* (*posměšně*).¹⁴¹ V rámci našeho materiálu však nebude

¹³⁶ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=to%C5%BE&sti=EMPTY&where=hesla&hsustr=no>>.

¹³⁷ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 483-484. ISBN 80-200-0013-5.

¹³⁸ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-15]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=bar%C3%A1k&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹³⁹ MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 46. ISBN 978-80-7422-048-7.

¹⁴⁰ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993, s. 363-365. ISBN 80-200-0014-3.

¹⁴¹ KOUT, Rudolf: *Slovník lipenského nářečí. Záhorská kronika*. 1932/33, roč. 15, č. 3, s. 86.

k tomuto výkladu přihlíženo. Dnes se toho slovo používá jako expresivní označení pro dům.

- „se koupilo v tom hodoňně ten **barák** → jak to tam kdo to tam koupil nebo jag já nevim prostě tak našli si tam **barák** → tak tam se koupil **barák** →“

Rožinka je v kontextu získaného materiálu zkrácené označení pro obci Dolní Rožinka, okres Žďár nad Sázavou, která se nachází přibližně 20 km od Nového Města na Moravě,¹⁴² kde se mluvčí střední generace narodila.

- „taťka d'elal d'elal horníka: → f na **rožince**: → tam nějak ti ti doli +sou →“

B) Slovesa

Vulgarismus **buzerovat** označuje podle *Slovníku nespisovné češtiny* akt, při němž dochází k obtěžování ze strany nadřízeného. Slovo pochází z rakouského *buserieren*, což v překladu znamená otravovat, tlačit na někoho.¹⁴³ V kontextu získané materiálu může slovo znamenat rovněž mít pod dohledem nebo slovně usměrňovat zaměstnance.

- „já sem tam bila no já +sem tag ne: **buzerovala** →“

Expresivní sloveso **nakvartýrovat (se)** znamená *nastěhovat (se)* či *ubytovat (se)* a pochází z německého *einquartieren (sich)*.¹⁴⁴ Sloveso vzniklo odvozením od podstatného jména *kvartýr*, které označuje byt, ubytování, původně i celou městskou čtvrť.¹⁴⁵

- „prostě bidlelo nás na pokoji dvanáct ↓ dvanáct nás tam bilo **nakvartírovaný** na jedné na jedné té →“

7.3.3 Nejmladší generace

V rámci následujícího lexikálního rozboru bude kladen důraz na vysvětlení významu vybraných výrazů. Mluvčí nejmladší generace jako jediný prožil celý dosavadní život v Lipníku nad Bečvou, přihlíženo tedy bude k výrazům, které mohou

¹⁴² Obec Dolní Rožinka [online]. Dolní Rožinka [cit. 2015-07-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.dolni-rozinka.cz/w1/>>

¹⁴³ *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2009, s. 81. ISBN 978-80-7345-198-1.

¹⁴⁴ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-07-10]. Dostupné z WWW: <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledaj=Hledat&heslo=nakvart%C3%BDrovat&sti=EMPTY&where=full_text&hsubstr=no>.

¹⁴⁵ *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2009, s. 224. ISBN 978-80-7345-198-1.

být pro město či jeho okolí typické, a to s použitím *Slovníku lipenského nářečí* jazykovědce Rudolfa Kouta. Vzhledem ke stáří tohoto materiálu bude přihlíženo i k jiným zdrojům, jako jsou *Etymologický slovník*, *Slovník nespisovné češtiny* nebo *Slovník spisovného jazyka českého* v internetové verzi.

A) Podstatná jména

Vulgarismus **bordel** pochází podle SSJC z francouzštiny¹⁴⁶ a v našem kontextu označuje nepořádek.

- „furt +sem tam něco kontroloval ↓ ten její **bordel** ↓“

Dvůr je substantivní maskulinum označující „nekryté uzavřené prostranství u domu nebo uprostřed usedlosti“, které může být dlážděné. Obvykle je tento výraz spojován s panskými usedlostmi či hospodářskými budovami.¹⁴⁷ V kontextu zpracovaného materiálu dvůr odkazuje k ze všech stran kryté zahradě s částečně vydlážděným prostorem za dvoupatrovým rodinným domem uprostřed města.

- „šťelí jaké věci ↓ / jako tadi na **dvůr** ↑“

Výraz **papuč** nebo také **papuče** či dokonce **papuča** je označení pro pohodlnou domácí obuv. Podle *Slovníku lipenského nářečí* je slovo *papuč* rodu mužského i ženského a jedná se o „všeobecně rozšířené slovo značící původně huněnou bačkoru, potom i jinou podobnou obuv, pantofel, domácí střevíc“.¹⁴⁸ Původ tohoto slova pochází podle *Etymologického slovníku jazyka českého* z maďarštiny ze slova *papucz*.¹⁴⁹ SSJC uvádí jako spisovné tvary podoby *papuč* a *papuče*, přičemž forma *papuča* je rodu ženského a je typická pro nářečí moravskoslovenské spadající do nářeční skupiny východomoravské.¹⁵⁰

- „s tou **papučou** ↑“

¹⁴⁶ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-15]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=bordel&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹⁴⁷ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-15]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=dv%C5%AFr&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

¹⁴⁸ KOUT, Rudolf: *Slovník lipenského nářečí. Záhorská kronika* [online]. 1934/35, roč. 17, č. 1, s. 20 [cit. 2015-05-10]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk17-1.pdf>>.

¹⁴⁹ MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 433. ISBN 978-80-7422-048-7.

¹⁵⁰ *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha, 2011 [cit. 2015-04-15]. Dostupné z WWW: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=papu%C4%8D&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>>.

B) Spojky

Slovo **esi** označuje nářeční podmiňovací spojku vytvořenou ze spisovných tvarů *-li, zdali, zda* nebo tvaru mluveného projevu *jestli*. Tvar *esi* můžeme nalézt na okrajích Čech, místy ve středomoravských dialektech a slezských nářečích.¹⁵¹

- „*tak ?es+i tam bude nějaka voda* ↓“
- „*tak +sem mu taki to: že ?es+i mi to neud'elá nebo co* ↓“
- „*?es+i mi to vi+de nebo ne* ↓“

C) Částice

Nevlastní částice **prej** slouží podle *Slovníku nespisovné češtiny* k „uvození nepřímého sdělení nebo vyprávění“.¹⁵² Rovněž je ve slovníku zmíněn původ významu, který ukazuje na 3. osobu slovesa *praviti* a jeho postupnou změnu (*praví > praji > praj > prej*). Tvar částice *prej* byl v 18. století uměle pozměněn na nový spisovný tvar *prý* (srov. *mlejn > mlýn*).¹⁵³

- „*to se tam převážně tetka ?už ruší takové věci nebo tak* ↓ / *že nejsou prej dotace nebo ja nevím* ↓“
- „*prej že je to aš → do pátku prodlouženo nebo tak* ↓“

¹⁵¹ BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 471. ISBN 80-200-0013-5.

¹⁵² *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2009, s. 328. ISBN 978-80-7345-198-1.

¹⁵³ Tamtéž.

Závěr

Cíl této práce, který byl zmíněn v úvodu, tedy popsat nejdůležitější jevy získané z fonetického přepisu promluv zástupců tří generací v rámci jedné rodiny, byl dle subjektivního uvážení splněn. Analýza běžně mluveného jazyka jedné rodiny byla provedena z hlediska tří rovin – hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální. V rámci každé roviny byly zaznamenány jevy, které se odklání od spisovné češtiny nebo jsou nezbytné k vysvětlení v rámci pochopení kontextu.

Důležitou součástí této práce jsou teoretické kapitoly, které připravily podklad pro následující praktickou analýzu fonetických nahrávek. Jelikož se tato práce zabývá rozboru běžně mluveného jazyka, zasadili jsme práci do kontextu jazyka národního. Součástí teoretických kapitol se stal rovněž popis dialektologie jako jazykovědné disciplíny, její vývoj obohacený o nejvýznamnější díla této oblasti, ale také vývoj nářečí či členění národního jazyka. Protože ke vzniku nahrávek došlo ve městě Lipník nad Bečvou, zabývají se následující kapitoly stručnými informacemi o městě, jeho historii, vzniku názvu města a v malé míře i nejvýznamnějším jazykovědcům, kteří v minulosti svými studiemi přispěli k materiálům zabývajícím se místním nářečím.

Nejdůležitější součástí této práce, tedy konkrétní rozboru jednotlivých nahrávek, jsou uvozeny charakteristikami respondentů tří generací, které se staly podkladem k pochopení jejich promluv a případných nářečních prvků v nich. Samotná analýza je poté rozdělena do tří rovin – roviny hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální, v nichž dochází k následnému rozčlenění podle respondentů.

U mluvčí nejstarší generace můžeme zaznamenat, že její mluva směřuje k východním nářečím. Vzhledem k bohatosti výrazů východomoravské nářeční skupiny, a to jak v rámci rozborů tvaroslovného, hláskoslovného i lexikálního, můžeme určit, že většina života prožítá v prostředí jižní podskupiny východomoravské nářeční skupiny, je v respondentce hluboce zakořeněna.

Z hlediska hláskoslovného se tak jedná o použití nepřehlasovaných podob zakončených koncovkou *-a* (*sa*, *mňa*), diftongu *-aj-* uprostřed slova (*obyčajni*), nepřehlasovaných podob s vokálem *u* v koncovkách i kořeni slov (*prácu*, *chvílu*, *lúbíš*, *nadělajíú*), neprovedení diftongizace *ú > ou* (*krúpy*, *většinú*, *budú*) nebo užití tzv. obalovaného *l*, které respondentka používala pravidelně (*vičistīui*, *biui*, *vařiua*, *jeduua*). Součástí roviny tvaroslovné byl popis zvláštních deklinačních koncovek podstatných jmen i ukazovacího zájmena *ten* (*prasadom*, *tej*, *v Bojanovicách*, *s rodičama*, *temu*) či

zvláštní tvary sloves v imperativu (*byď*) a infinitivu (*chcet*). V rámci tohoto rozboru jsme se dozvěděli, že většina tvarů svou frekvencí užití spadá do nářeční skupiny východomoravské, v některých případech však i do středomoravské a slezské. Část lexikální byla vyhledávána v prvním díle Českého jazykového atlasu, který informoval o významu, a Slovníku spisovného jazyka českého, který dopomohl k vysvětlení nejasných užití některých slov. Tato část opět doložila tíhnutí respondentky k východomoravské nářeční skupině, konkrétně do prostředí Slovácka.

Mluvčí střední generace svůj život prožila v prostředí východomoravské, středomoravské a české nářeční oblasti. Na základě nejčteněji užívaných jazykových změn bylo vyhodnoceno užití nepřehlasované podoby s koncovkou *-a* (*do koša, vesnica*), nediftongizované podoby s koncovkou *-ú* (*napsanú, nějakú, takú*) a užití tzv. obalovaného *l*, které se vyskytovalo cíleně pouze v jednom případě. Rozbor hláskoslovný tedy informoval o tíhnutí ke skupině východomoravské se soustředěním k jihovýchodní části. Část tvaroslovná odhalila užití zvláštního tvaru infinitivu slovesa *mít* (*mět*), nářeční tvar slovesa *jsem* v 1. osobě singuláru (*su*) i netradiční typy deklinací u podstatných jmen a ukazovacího zájmena *ten* (*plícama, o tem, tých studentů*). Část lexikální se zabývala významy a vznikem vybraných slov, které však informovaly pouze o vysokém užívání expresivních výrazů, nikoliv o výrazném tíhnutí ke konkrétnímu nářečí. Vzhledem ke zmíněným změnám mají v promluvě největší zastoupení prvky východomoravské nářeční skupiny, které mluvčí ovlivnily v dětství. Jejich zastoupení však není příliš časté, jelikož se respondentka větší část svého života pohybuje v prostředí středomoravské nářeční skupiny.

Mluvčí nejmladší generace jako jediný prožil celý život v Lipníku nad Bečvou, který spadá do nářeční skupiny středomoravské. Hláskoslovný rozbor daného zvukového materiálu odhalil jevy, mezi které patří zachování původního nezúženého *é*, které je jednou z hlavních charakteristik východomoravské (moravskoslovenské) a slezské nářeční skupiny (*řéct*), dále diftongizovanou podobu *-ej*, která se vyskytuje na území Čech a v drobných úsecích středomoravské a východomoravské nářeční skupiny (*zkoušenej*) a krácení vokálů *u*, *i* a *a*, které by mohly informovat o slezském krácení, jedná se však o historickou změnu informující o zařazení do skupiny středomoravské a české v užším smyslu (*vim, řict, nevím, bavím, snažim*). Jazykovědec Rudolf Kout však toto krácení odůvodnil jinak: „...v Lipníku samém vyslovují všechny samohlásky krátce, takže tu máme: luka, stryc. Tato krátkost samohlásek a zároveň přízvuk na předposlední slabice dodává nářečí města Lipníka

rázu lašského.“ Tvaroslovný rozbor již obsahoval několik změn, které náleží k východním nářečím, a to především užití nepřehlasované podoby s koncovkou *-a* (*papuča*), zvláštní deklinaci u osobního zájmena *ona* (*s ňou, vidím ju*), ke které však dochází i v nářečí slezském a částečně i středomoravském, zvláštní tvar slovesa *chtít* ve 3. osobě plurálu (*chcou*) a tvar slovesa *jsem* v 1. osobě singuláru (*su*), který dokládá územní zařazení do východomoravských nářečí. Lexikologický rozbor nám však v tomto ohledu nepřinesl příliš výraznějších poznatků, kromě užití nářeční podmiňovací spojky ve formě *esi* a tvaru *papuča*, který odkazuje k nářečí východomoravským.

Všichni tři mluvčí se shodli v zařazení do nářeční skupiny východomoravské, u střední a mladší generace však vlivem odeznívání tradičního nářečí ve městech nedošlo k příliš vysoké frekvenci těchto prvků. U mluvčí nejstarší generace tato nářeční skupina výrazně převažuje. Mluvčí střední generace můžeme zařadit do celomoravských nářečí, a to nejen kvůli původu, ale také kvůli provedeným rozborům. U mluvčího nejmladší generace jsme mohli zjistit prvky východomoravského nářečí, v rámci tvarosloví však došlo k úmyslnému napodobení mluvy respondentky nejstarší generace (např. *řéct*). Můžeme tak potvrdit, že mluvčí nejstarší generace ovlivňuje mluvu střední a nejmladší generace. Hláskoslovná rovina nejmladší generace byla z velké části založena na krácení, k čemuž u jiných respondentů nedošlo. V dnešní době také dochází ke stírání nářečních rozdílů, a to vlivem vzdělání, rozmachu dopravy či sdělovacích prostředků. Čistá nářečí můžeme nalézt na venkově či okrajových částech měst, zejména však u starších ročníků. Tato práce je však zajímavým dokladem o tom, jak se mohou v běžné řeči několika členů rodiny vyskytovat rozdílné i ovlivňující prvky, které zasahují do různých nářečí českého území.

Anotace

Autor práce: Žaneta Menšíková

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název práce: Analýza běžně mluveného jazyka jedné rodiny ve třech generacích

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Počet znaků: 107 247

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 33

Klíčová slova: běžná řeč, běžně mluvený jazyk, rodina, idiolekt, nářečí, Lipník nad Bečvou, dialektologie, nahrávky, lexikum, hláskosloví, tvarosloví

Cílem této bakalářské práce je popsat promluvy mluvčích různých generačních skupin v rámci jedné rodiny (nejmladší generaci bratra, střední generaci matky a nejstarší generaci babičky). Práce bude analyzovat, jakým způsobem se úzus této rodiny odlišuje od spisovné normy, ale také zda se od sebe odlišují jednotlivé idiolekty účastníků navzájem. Součástí práce je teoretická část, která se věnuje dialektologii, rozčlenění národního jazyka a základním informacím o místě získání nahraného materiálu. Praktická část se věnuje rozborům hláskoslovnému, tvaroslovnému a lexikálnímu. V centru pozornosti jsou jevy, které se liší od spisovné normy. Důležitými aspekty práce je otázka běžně mluveného jazyka, rozdíly mezi jednotlivými generacemi a případné vlivy, které se na běžně mluvený jazyk mluvčích zapůsobily.

Key words: common spoken language, family, idiolect, dialect, Lipník nad Bečvou, dialektology, recording, lexicology, phonetics, morphology

The aim of this bachelor thesis is to describe common spoken language of three representatives of generational groups of one family (the youngest generation of my brother, the central generation of my mother and the oldest generation of my grandmother). The theoretical part describes history of dialektology, stratification of Czech language and the main information about the origin of recorded dialogues. Practical work is based on phonological analysis, morphological analysis and

lexicological analysis. In the centre of attention there are phenomena which are different from standard using of czech language. The important aspects are common spoken language, language differences between members of the family and influences on common spoken language.

Použité zdroje

Odborná literatura

BAŽURA, Jan. *Vlastivěda moravská: II.: Místopis Moravy*. Lipenský okres. Jičínský kraj. Brno: Musejní spolek, 1919, 418 s.

BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0014-3.

BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-0921-3.

BALHAR, Jan. *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-0013-5.

BOGOCZOVÁ, Irena, Eva JANDOVÁ, Jaroslav HUBÁČEK, Dana DAVIDOVÁ, Jan CHLOUPEK a Karel FIC. *Mluvená čeština na Moravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1997. ISBN 8070424788

BOGOCZOVÁ, Irena. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2012, 190 s. ISBN 978-80-7464-033-9.

CUŘÍN, František et al. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické instituty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, 209 s.

DAVIDOVÁ, Dana. *Kapitoly z dialektologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1992, 95 s. ISBN 80-7042-384-6.

DOHNAL, Alois. *Slovník nářečí Lipenského Záhoří*. Vyd. 1. Lipník nad Bečvou: [s.n.], 1993. 130 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana a Olga MÜLLEROVÁ. *Čeština v dialogu generací*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1549-5.

HOSÁK, Ladislav a Rudolf ŠRÁMEK. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Academia, 1970, 573 s.

KELLNER, Adolf. *Úvod do dialektologie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954, 113 s.

KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie*. Brno: Masarykova univerzita, Elportál, 2009. ISSN 1802-128X.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 3. vyd. Praha: Libri, 1996-2011. 8 sv. ISBN 80-85983-12-5.

LAMPRECHT, Arnošt. *České nářeční texty: vysokoškolská učebnice pro filozofické a pedagogické fakulty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976, 425 s.

LAMPRECHT, Arnošt. Dušan ŠLOSAR a Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, 423 s. ISBN 14-599-86.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, 866 s. ISBN 978-80-7422-048-7.

MALOŇ, Lubor. *Putování dějinami: město Lipník v proměnách staletí*. Vyd. 1. Lipník nad Bečvou: Město Lipník nad Bečvou, 2008, 63 s. ISBN 978-80-254-3290-7.

MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999, 161 s. ISBN 80-7042-537-7.

PŘÍHODA, Václav. *Ontogeneze lidské psychiky 2. Vývoj člověka od 15 do 30 let*. Vyd. 3. Praha: SPN, 1983, 229s. Učeb. vys. škol.

Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov. 3., rozš. vyd. Praha: Maxdorf, 2009, 501 s. ISBN 978-80-7345-198-1.

TRÁVNÍČEK, František. *Moravská nářečí*. V Praze: Nákladem Národopisné společnosti československé, 1926. 21 s.

Internetové zdroje

DVOŘÁK, Antonín: Ředitel Rudolf Kout. Vzpomínka k šedesátce. *Záhorská kronika* [online]. 1936/37, roč. 19, č. 2, s. 63-64 [cit. 2015-03-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk19-2.pdf>>.

FREL, Antonín: Ředitel Rudolf Kout. Vzpomínka k sedmdesátce. *Záhorská kronika* [online]. 1946/47, roč. 24, č. 3-4, s. 64 [cit. 2015-03-11]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk24-2.pdf>>.

KANYZA, Jaroslav: Lipensko v literatuře. *Záhorská kronika* [online]. 1949, roč. 26, č. 9-10, s. 112 [cit. 2015-03-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk26-9.pdf>>.

KOUT, Rudolf: O lipenském nářečí a jeho sbírání. *Záhorská kronika* [online]. 1928/29, roč. 11, č. 1, s. 9-11; č. 2, s. 42-44; č. 3, s. 78-80 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk.htm>>.

KOUT, Rudolf: Slovník lipenského nářečí. *Záhorská kronika* [online]. Hranice, [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk.htm>>.

Kultura, osobnosti města Lipníka: Rudolf Kout [online]. 2010, Lipník nad Bečvou [cit. 2015-03-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.mesto-lipnik.cz/cz/zivot-ve-meste/kultura/osobnosti/kout-rudolf.html>>.

Lipník nad Bečvou – Kovářské město [online]. Lipník nad Bečvou [cit. 2015-03-06]. Dostupné z WWW: <<http://info.mesto-lipnik.cz/cz/infocentrum/pamatky/kovarske-mesto>>.

MRÁČEK, Jakub: Erb města Lipníka. *Záhorská kronika* [online]. 1930/1931, roč. 13, č. 4, s. 98 [cit. 2015-02-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk13-4.pdf>>.

Světové dědictví, NKP, chráněná území. Městská památková rezervace Lipník nad Bečvou [online]. Praha 1, © 2003-15 [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW: <<http://monumnet.npu.cz/chruzemi/list.php?IdCis=RM%2C40>>.

TRÁVNÍČEK, František: Lipenský či lipnický? *Záhorská kronika* [online]. 1934/35, roč. 17, č. 4, s. 97 [cit. 2015-02-26]. Dostupné z WWW: <<http://www.historie.hranet.cz/zk/zk17-4.pdf>>.

Vybrané údaje podle obcí a jejich částí okresu Přerov: Český statistický úřad [online]. Olomouc [cit. 2015-03-05]. Dostupné z WWW: <czso.cz/csu/xm/vybrane_udaje_podle_obci_a_jejich_casti_okresu_prerov>.